

Arbeidsnotater

T A T I S T I S K S E N T R A L B Y R Å

U t k a s t
(Bind II)

IB 70/1

15. september 1970

DEN OFFISIELLE STATISTIKKS HISTORIE

av

Signy Arctander

I n n h o l d

	Side
Bind I. Fram til 1876	
Innledning	2
1. Statistikken under foreningen med Danmark - inntil 1814	6
2. Norsk offisiell statistikk 1814-1876	20
Bind II 1876-1914	
1. 1876-1900	56
2. 1900-1914	75
Bind III 1914-1945	
1. 1914-1920	98
2. 1920-1940	113
3. 1940-1945	142
(Bind IV Statistikken etter 2. verdenskrig - side 156)	

Hver tidsepoke er i store trekk bygd opp slik:

- a) Samfunnsforholdene og behovet for statistikk
- b) Statistikkproduksjonen og dens forskjellige deler
- c) Bruken av statistikk

BIND II

1876-1914

	Side
1. 1876-1900	56
a) Byrået opprettes	56
b) Ny samfunnstenkning	57
c) Den topografiske beskrivelse av Norge	57
d) Kiærs teoretiske og sosiale studier	58
e) Befolkningsstatistikk	61
f) Fruktbarheten i ekteskapet	62
g) Forskjellige utredninger i Meddelelser	65
h) De nordiske statistiske møter	67
i) De internasjonale møter	67
j) Kriminalstatistikk	68
k) De offentlige utredningskommisjoner	69
l) Jord- og skogbruk	70
m) Skipsfart, handel, industri m.v.	72
n) Byråets arbeidsproblemer i den første tid	73
2. 1900-1914	75
a) Alminnelig karakteristikk av perioden	75
b) Folketellinger 1900 og 1910 og befolkningsstatistikk ellers	75
c) Arbeidsledighetsstatistikk og annen sosialstatistikk .	78
d) Arbeidskonflikter, leviekostnader o.a. sosialstatistikk	78
e) Alkoholstatistikk	80
f) Spesielle sosiale studier	82
g) Sosiale problemer i Kristiania i 90-årene	83
h) De offentlige utredningskommisjoner	84
i) De store ervervstillinger	85
(1. Jordbrukstillingen, 2. Fabrikkstillingen, 3. Håndverkstillingen)	
j) Handelsstatistikk	91
k)inntekt og formue	92
l) Aksjeselskap, banker	93
m) Lønninger	93
n) De første husholdningsundersøkelser og leviekostnadsbe- regninger	95
o) Rettsstatistikk	96
p) Kommunalstatistikk	96
q) Valgstatistikk	97

1876-1914

1. 1876-1900

a) Byrået opprettes

I 1875 sendte byråsjefen for det Statistiske kontor et brev til Indredepartementet hvor han pekte på at det var om å gjøre at kontoret fikk en selvstendig stilling. Kontorets vitenskapelige arbeid ville da lettere forstås av den utenforstående allmennhet hvis samarbeid alltid vil være nødvendig. Ved kgl.res. av 29. juni 1876 ble det bestemt at fra 1. juli skulle Byrået gå over til å være et selvstendig institutt med en direktør som sjef og der ble utarbeidet en midlertidig instruks for direktøren. Den lyder slik:

1. Det Statistiske Centralbureau hører under Departementet for det Indre, og dets Forretningskrets bliver med Hensyn til Arbeiderne for Norges Offisielle Statistik den samme som har tilligget det hittil værende Kontor. Ligesom derfor Centralbureauet fremdeles vil have at bearbejde de samme Grener av Statistiken som har vært henlagt under Kontoret, sker der heller ingen Forandring i det tidligere bestående med Hensyn til Afgørelsen av hvilke statistiske Opgaver der av Embeds- og Bestillingsmænd ville blive at afgive til Centralbureauet.
2. Direktøren udfærdiger alle Schemata for de Opgaver og Beretninger som Embedsmænd og andre Autoriteter ere forpligtede til at afgive inden de Grener av Statistiken som henhører under Bureauet. Oplysninger hvis Tilveiebringelse væsentligere vil forøge Vedkommendes Arbejde kunde dog ikke forlanges afgivne uden Samtykke af Departementet for det Indre.
3. Direktøren har særligen til Departementet betimeligen at afgive Budgetforslag for Bureauet for det kommende Aar i henhold til en af ham udarbejdet Plan for de samme påtenkte Arbejder hvilken bør være ledsaget af Indberetning om Bureauets Virksomhed i det forløbne Aar.
4. Direktøren besætter Bureauets Kopist- og Extraskriverposter. Med hensyn til Personalets Aflønning befølges det for Kopister og Extraskrivere i Departementene gjældende Gageregulativ.
5. Direktøren der under de budgetmæssige opførte Poster har Raadighed over Bureauets økonomiske Anliggender, erholder paa sin Begæring anvist de til deres Bestyrelse fornødne Pengemidler ved dette

Departementets Foranstaltning. Han har til samme at afgive Aarsregnskab affattet paa den måde som af Departementet nærmere bestemmes. For hvert Kvartal innsendes til Departementet summarisk Oversikt over Bureauets økonomiske Stilling.

Det Kongelige Norske Regjeringsdepartement for det Indre
Kristiania, den 8. Juli 1876

b) Ny samfunnstenkning

I disse år ble oppfatningen anderledes når det gjaldt statens oppgaver, dvs. det ble mer selvstendige inngrep fra statens side i samfunnsmaskineriet som etter hvert viste seg i oppnevning av utredningskommissjoner.

c) Den topografisk-statistiske beskrivelse av Norge

Arbeidsplaner som tok stor plass i Byråets første år, var den statistisk-topografiske beskrivelse av Norge, opprinnelig foreslått av sjefen for den geografiske oppmåling med støtte av representanten Johan Sverdrup. Oppmålingen skulle legge til rette opplysninger om landets naturlige beskaffenhet. Byrådet skulle i samarbeid med faglige eksperter legge fram opplysninger om folket selv og de økonomiske og sosiale forhold. Sekretær Mohn hadde fått i oppdrag å lede dette arbeid og han la fram en fullstendig plan i 1874. Han arbeidet med dette i flere år ved siden av sitt vanlige og sitt ekstraordinære arbeid, men rakk ikke lenger enn til foreløpige undersøkelser fordi hans arbeidstid var lagt så stort beslag på ellers. Han søkte permisjon for å komme videre med dette og med spesialundersøkelsene om barns og unge menneskers arbeid. Mohn døde i 1882. Han etterlot seg en fullstendig og revidert oversikt over planene for Norges Land og Folk. A.N. Kiær overtok ledelsen av dette arbeid den første tid etter Mohns død og skrev også om Smålenenes Amt i 1885. Senere overtok sekretær Boye Strøm ledelsen og skrev om Stavanger Amt og Johan Vibe skrev om Buskerud, Søndre Bergenhus og Akershus amter. I 1897 ble Amund Helland av Stortinget anmodet om å overta utgivelsen av verket. Dette arbeid fikk Helland avsluttet før sin død i 1918. Det inneholder foruten rikelige statistiske og topografiske opplysninger også utredninger om natur, levevilkår, næringsveier, folkeliv, historie m.v.

d) Kiærs teoretiske og sosiale studier

Direktør Kiær la grunnlaget til en rekke grener av statistikken. Statistikken over skipsfart er før nevnt - og befolkningsstatistikken. Men et særtrekk ved hans virksomhet er at han også la grunnlaget for den teoretiske oppbygging av statistikken på flere områder. I 1890-årene tok Kiær opp den representative undersøkelsesmetode i sin studie i Videnskabselskabets skrifter II Historisk-filosofiske klasse 1897, nr. 4. Han sier der innledningsvis at denne metode hittil har vært lite brukt i statistikken, men at den etter Kiærs oppfatning er egnet til å brukes i stor utstrekning og synes å love viktige resultater på områder hvor den statistiske forskning ennå ikke har trengt inn. Kiær karakteriserer den slik at man i tilknytning til allmenngyldige holdepunkter for undersøkelsesfeltet som helhet, tar opp dyperegående, mer spesielle undersøkelser på enkelte mindre områder som er slik fordelt over hele undersøkelsesfeltet at de tilsammen kan antas å gi et korrekt miniatyrbilde av det hele.

Kiær brukte metoden første gang i den spesielle inntekts- og formuesundersøkelsen som ble tatt opp i forbindelse med den alminnelige folketelling 1891. Under sortering av personsedlene tok man avskrifter av de originale folketellingskjemaer for 128 herreder og 23 byer og for menn som i 1890 hadde fylt det 17., 22., 27., 32. og 37. år, og så fremdeles hvert 5. aldersår og hvis navn begynte med visse forbokstaver. Kiær gjør samtidig rede for en annen nesten samtidig undersøkelse om de forskjellige samfunnsklassers og spesielt arbeidernes livsvilkår. Den ble utført av den av Stortinget i 1894 nedsatte parlamentariske arbeiderkommisjon angående invaliditets- og alderdomsforskning. Materialet bestod i individuelle oppgaver om en hel rekke økonomiske og andre personlige forhold for et antall av ca. 80 000 voksne menn og kvinner i forskjellige livsstillinger, 60 000 fra landdistriktene og 20 000 fra byene - for arbeiderklassen 40 å 50 000. Fordelingen mellom de enkelte amter skjedde for landdistriktenes vedkommende i samsvar med folketellingen av 1891. Man tok ut herreder som skulle representere både amtets hovednæringsveier og de forskjellige geografiske forhold innen amtet. Herredene ble delt inn i hovedgrupper etter næringsforholdenes art. Her er også gitt en nøyere beskrivelse av den fremgangsmåte som ble brukt for å få den beste representasjon. For byene ble fulgt en annen fremgangsmåte selv om planen i sitt hovedprinsipp var den samme.

Undersøkelsen omfattet 13 byer og for hver by ble det bestemt hvor stor del av den voksne befolkning som skulle telles.

Utvalgstillene i de to undersøkelser ble kontrollert ved jamføring med den fullstendige folketelling og de viste stort sett et godt samsvar. Kiær trakk den slutning at erfaringene fra disse to representative undersøkelser var meget tilfredsstillende.

Kiær gjorde rede for metoden for første gang på det internasjonale statistiske institutts møte i Bern 1895, men den møtte der atskillig motbør. Kiær var enig i at partielle undersøkelser ikke kunne erstatte den fullstendige statistikk og at de burde brukes med stor varsomhet, men han holdt på at det var en tilfredsstillende måte å utvide den statistiske forskning på. Kiær trakk følgende slutninger av sine planer for den representative metode og de erfaringer den i praksis hadde gitt:

- 1) Ved siden av den alminnelige statistikk og monografiene (avhandlinger som behandler et enkelt avgrenset emne) er der et stort felt for bruk av partielle statistiske undersøkelser særlig på det sosialstatistiske område.
- 2) Slike undersøkelser får verdi når de utføres etter en korrekt representativ metode.
- 3) Der må alltid gis nøyaktig forklaring om hvordan utvalget er foretatt.
- 4) Det bør helst kunne kontrolleres ved hjelp av alminnelige statistiske oppgaver.
- 5) Det er viktig å gjøre både teoretiske studier og praktiske eksperimenter for å få klarhet i spørsmålet om hvorledes de partielle undersøkelser bør legges opp for å sikre deres representative karakter.
- 6) Det er også nødvendig å bli klar over hvor stort omfang de bør ha for å kunne betraktes som allmenngyldige.
- 7) Jo flere produkter det er hvor de representative oppgaver stemmer med den alminnelige statistikk, desto sikrere vil man kunne bygge på dem.
- 8) Det vil være en fordel om det representative utvalg kan settes i forbindelse med en alminnelig folketelling eller en annen totalundersøkelse.

Den representative metode ble foruten i Bern 1895 behandlet på de internasjonale møtene i St. Petersburg 1897, Budapest 1901, Berlin 1903 og på det nordiske statistiske møte i Stockholm 1897.

Kiær førte i lang tid en seig kamp for å vinne forståelse for bruken av denne metode. Det danske statistiske departements sjef forteller om det i en av sine bøker, samtidig med at han gjør rede for at det langt senere lykkedes for ham å få metoden anerkjent, ikke fordi - sier han - at han gjorde det bedre enn Kiær, men fordi tiden nå var moden

så Kiær s tanker kunne realiseres¹⁾.

Før avslutningen av omtalen av Kiær s arbeide med den representative metode skal her gis et kort utdrag av en artikkel i Journal of the Royal Statistical Society, Part II, 1951, av You Poh Seng - Historical Survey of the Development of Sampling Theories and Practice. Den viser Kiær s betydning på dette område og utviklingen fram til de nyere samplingundersøkelser:

Det var Kiær som for første gang gjorde rede for representative undersøkelser, systematikken og i noe mindre grad teorien. Kiær s arbeid på dette felt er et vendepunkt i statistikkens historie. Som leder av det norske Statistiske Sentralbyrå hadde han ansvaret for de 10-årslige folke- og jordbrukstallinger, folkemengdens bevegelse og mange andre offisielle undersøkelser. Han var den første som brukte den representative metode uavhengig av folketellingene. Han la den fram til diskusjon på de internasjonale møter, så den kunne bli drøftet av andre statistikere.

I Bern 1895 forklarte han nærmere innholdet av begrepet, at det ikke gjaldt vanlige tellinger, men en spesiell metode som kunne ta opp detaljerte undersøkelser utenom tellinger. Opplysningene skulle samles inn fra personer som var blitt tatt ut etter en spesiell utvalgsmetode (en samplingundersøkelse bygget på opplysninger fra samplingenheter utvalgt etter en bestemt plan).

Forfatteren gjør deretter i detaljer rede for framgangsmåten i de to særskilte norske arbeider av Kiær som er nevnt før.

Det Kiær brukte var en metode for stratifisering hvor stratifiseringsfaktorene var geografiske, sosiale og økonomiske. Den fullstendige stratifiseringsteori var ikke den gang utviklet, men Kiær hadde ved alminnelig common sence bygget opp en teori som enda i vår tid kunne være en modell for undersøkelser som kunne være nyttige ved representative utvalg som samtidig krevet mange stratifiseringsfaktorer. Kiær s konklusjon av sine studier formet han slik: "Det er viktig å være på det rene med at påliteligheten av resultatene ikke avhenger av undersøkelsens større eller mindre omfang, men av framgangsmåten for å sikre et korrekt utvalg."

1) Kontorchef Rigmor Skade, Danmark: Erfaringer og ønskemål vedrørende det internasjonale statistiske samarbeid. Det 7. nordiske statistikermøte, Oslo 1954.

Før Kiærns arbeider var der en tendens til å tvile på alle undersøkelser som bygget på en del av en helhet. Kiær viste at denne kritikk ikke holdt stikk hvis metoden for utvalget sikret en korrekt representasjon og senere tider har vist at hans oppfatning var riktig. Som nevnt møtte hans metoder fra først av stor motbør blant framtrædende statistikere, og det tok lang tid før de ble alminnelig anerkjent.

e) Befolkningsstatistikk

Det ble ikke holdt noen alminnelig folketelling i 1885. En rekke land hadde besluttet å holde telling i eller omkring 1890 og Byrået fant det derfor riktig også å gå over til tellinger i de år som endte på 0. I 1885 ble det imidlertid holdt kommunale tellinger i alle byer, og disse ble administrert av Statistisk Sentralbyrå og gitt ut som en egen publikasjon. Lokale tellinger i byene (unntatt en) ble også holdt i 1870 - i disse oppgaver over håndverket. Tellingen den 31. desember 1890 (eller 1. januar 1891) ble i det store og hele ordnet på samme måte som den foregående. Den omfattet alle tilstedeværende personer med særskilte opplysninger om dem som bare var midlertidig til stede på tellingsstedet og dessuten alle midlertidig fraværende. Det ble foretatt telling om bord i alle skip i Norge og i alle norske skip i utlandet.

I landdistriktene ble tellingen ledet av et tellingsstyre i hvert herred med soknepresten som formann og som andre medlemmer, lensmannen og herredsstyrets ordfører. Tidligere var prestegjeldene tellingsdistrikter. Hvert herred var igjen delt i tellingskretser med en teller i hver krets. I byene var framgangsmåten den samme som i 1875. Der ble brukt et skjema for hver person (personsedler) istedenfor huslister. Personoppgavene ble utvidet med et spørsmål om ektefellers innbyrdes slektskapsforhold¹⁾. I kommuner med samisk eller kvensk befolkning ble det i tillegg til tidligere spørsmål om rase, spurt om hvilket språk familien brukte. I byene ble det for hvert hus oppgitt antall leiligheter og for hver leilighet, antall værelser og kjøkken (med og uten). Boligstatistikken ble altså vesentlig utvidet. Også tellinger i 1891 hadde oppgaver over helt eller delvis fattigunderstøttede og barn under 15 år med lønnet erverv.

1) Etter henstilling fra en gruppe kjente leger for å få materiale til å undersøke virkningen på barnetallet og på døvstumhet til kontroll av en tidligere undersøkelse.

Resultatene og alle opplysninger angående tellingen er offentliggjort av Statistisk Sentralbyrå i 6 hefter med tittelen Folketellingen i Kongeriket Norge 1. januar 1891¹⁾.

Den neste hovedoversikt over folkemengdens bevegelse gjelder perioden 1886 til 1900. På grunnlag av fødselsstatistikken for årene 1889-1890 og 1899-1900 og oppgaver over fordelingen av de gifte kvinner i befolkningen etter alder fra folketellingene 1890 til 1900, er der her foretatt en beregning av fruktbarheten blant gifte kvinner i hvert av disse år.

f) Fruktbarheten i ekteskapet

Der ble i årene 1866-1885 lagt stor vekt på beregning av forholdene mellom fødslene og folkemengden - de gifte kvinner fruktbarhet i de forskjellige aldre, beregnet på grunnlag av tallet på levende fødte barn i 1875-1876 og oppgave over tallet på gifte kvinner fordelt etter alder ved Folketellingen 1875, foreldrenes fordeling etter alder ved de ekte fødslers fordeling etter foreldrenes vigselfår. I Statistiske Meddelelser 1885 er offentliggjort en undersøkelse om fruktbarhetsforholdene i ekteskapet utarbeidet av A.N. Kiær til det internasjonale statistiske møte i Paris. Den behandlet den innflytelse fedrenes og mødrenes innbyrdes aldersforhold hadde på fruktbarheten, et emne som inn-til da ikke hadde vært statistisk undersøkt. Kiær skrev der: "Spørsmålet om de lover som betinger fødselshyppigheten, hører til de viktigste fysiologiske og sosiale problemer. I forbindelse med dødeligheten samt forholdet mellom ut- og innvandring er det disse lover som regulerer folkemengdens øking og minsking og den ene slekts avløsning av den annen." Disse undersøkelser vakte stor interesse internasjonalt. Vi hadde i Norge statistiske oppgaver som gjorde det mulig å ta opp særskilte sider ved spørsmålet. Kiær korresponderte med den ungarske statistiker Kórósi om sine planer om mer dyptgående undersøkelser på dette område²⁾.

1) Hullkortmetoden ble allerede anvendt i 1891 på materiale fra Folketellingen 1890 til undersøkelsen om inntekts- og formuesforhold i 1891.

2) Kórósi skriver: Ikke desto mindre har vi i dette arbeid å anerkjenne det første verdifulle forsøk på å beregne fruktbarheten etter foreldrenes gjensidige aldersforhold om enn beregningen er utført i grupper av aldersår. Men etter hva Kiær har meddelt meg, vil statistikken over de fødte for årene 1889-1891 gi en spesifisert tabell der for hele Norges befolkning vil meddele kombinerte data for de enkelte aldersår.

Kiær søkte i sitt budsjett for 1897 om bidrag til dette arbeid da han oppfattet det som en æressak å utnytte det rike statistiske materiale Norge hadde på dette felt. (Se Nye Bidrag til Belysning av Fruktbarhetsforholdene innen Ekteskapet i Norge, Videnskapsselskabets Skrifter II Historisk-filosofisk Klasse 1902, No. 3). Her er først gjort rede for de tidligere undersøkelser og de prinsipper de bygget på. Han sammenliknet tallet på de i året ektefødte barn med tallet på gifte kvinner i midten av året. Men der var ved metoden en prinsipiell mangel idet der ikke ble tatt hensyn til at der blant de gifte kvinner til enhver tid var en del som ikke skulle vært med fordi de ikke hadde vært gift så lenge som svangerskapet varer. De skulle likeså lite komme i betraktning som de ugifte. Dessuten burde enker hvis menn var døde i de forut for fødselen gående 9 måneder legges til. Kanskje kunne de to forhold oppheve hinannen. Men dette stiller seg forskjellig på de forskjellige alderstrinn. Dertil kommer at ikke få av de nylig gifte ektefolk har levet som ektefolk før ekteskapsstiftelsen. Der er således mange momenter som griper inn i beregningene. Kiær formulerer i avhandlingens § 3 en ny metode for beregningene av fruktbarhetskvotienter som på en mer tilfredsstillende måte tok hensyn til de ulike momenter. Den tok sitt utgangspunkt i tallet på gifte kvinner ved begynnelsen av hvert år og sammenliknet det med hvor mange som fikk barn i løpet av de følgende 9 måneder. I avhandlingens § 4 ble gjort rede for den praktiske gjennomføring og for de nødvendige statistiske oppgaver - gifte kvinner fordelt etter alder, gifte kvinner som ble enker, dødsfall blant gifte kvinner, barn fordelt etter mødrenes alder, barn født i mødrenes vigselfår. Som ved de fleste av Kiærs undersøkelser viser de et meget grundig studium av materialet og dets forskjellige sider.

Kiær skriver i Folkemengdens bevegelse 1856-65 at Sundt for årene 1821-50 ikke hadde meddelt fullstendige mortalitetstabeller, men likevel fremstilte han de viktigste av de resultater som er funnet ved disse beregninger. I Folkemengdens bevegelse 1856-65 har Kiær gitt en redegjøring for de prinsipper som er lagt til grunn for dem. Da de tidligere folketellinger ikke gav noen fullstendig årlig aldersfordeling, måtte denne første undersøkelse bli delvis skjønnsmessig. I innledningen til tabellene foretok Kiær for første gang en vitenskapelig analyse av resultatene. Her er der bl.a. en oversikt over folkemengdens øking og minsking, beregningen over ekteskap og fødsler og tilbakegående oversikter over folketall og folkemengdens bevegelse fra 1801.

I den første spesielle publikasjon om livs- og dødelighetstabeller for det norske folk etter erfaringer fra tiåret 1871-72 til 1880-81, utgitt i 1888, forelå der et meget fullstendig materiale - både folketellingsmateriale for 1875 og materiale for folkemengdens bevegelse for årene på begge sider. Derfor kunne man da beregne tilfredsstillende livs- og dødelighetstabeller. I denne publikasjon er der også en teoretisk forklaring om den metode som er brukt, en forklaring som danner grunnlaget for alle senere beregninger. Disse er som regel foretatt for en tiårsperiode omkring to folketellinger.

I de statistiske oppgaver fra 70- til 80-årene er stadig nye spørsmål av demografisk interesse blitt tatt opp til behandling og samtidig ble det nedlagt et stort arbeid på å nå fram til en statistisk sett riktig metodikk ved de forskjellige undersøkelser. Fra 1870 er gitt opplysninger om foreldrenes alder ved fødsler for barn født i ekteskap og om morens alder for barnefødsler utenom ekteskap, oppgaver som gjorde det mulig å foreta undersøkelser av fruktbarheten blant gifte og ugifte kvinner i forskjellige aldre.

Siden 1866 har departementet og senere Statistisk Sentralbyrå sendt ut årlige oversikter over folkemengdens bevegelse. Dessuten er der fra 1866 til 1920 gitt ut femårslige sammendrag - sammendrag med noe mer detaljerte tabeller enn i oversiktene for de enkelte år.

Bortsett fra de første årganger fra 60-70-årene inneholder både de årlige og de femårslige publikasjoner helt til 1933 som regel absolutte tall uten nærmere kommentarer. En nærmere beskrivelse av resultatene er bare gjort i de såkalte hovedoversikter som er utgitt med 10 til 20 års mellomrom. Her er tallene vedkommende folkemengdens bevegelse for et kortere eller lengre tidsrom satt i relasjon til den levende befolkning i de forskjellige grupper som en bare fikk oppgaver over ved de periodiske folketellingene. Disse hovedoversikter er meget grundige og har tatt opp en rekke befolkningsproblemer til inngående studium. Den første av disse hovedoversikter gjelder tiden 1866 til 1885 og utkom i 1890. I denne er blant annet tatt inn en oversikt over Norges folkemengde i eldre tider og over befolkningstilveksten i rikets bygder og byer i de forskjellige deler av landet. På grunnlag av oppgavene over menn og kvinner som hadde inngått ekteskap i 1871-80 er giftermålshyppigheten for menn og kvinner i de forskjellige alders- og sivilstandsgrupper regnet ut. Videre er der en tabell over gifte kvinners fruktbarhet i de forskjellige aldre beregnet på grunnlag av tallet på

levende fødte barn 1875-76 og oppgave over gifte kvinner delt etter alder ved folketellingen 1875. Der er også en beregning av den gjennomsnittlige dødelighet blant menn og kvinner i de forskjellige aldre i 10-året 1871-80 sammenliknet med de foregående 10-års perioder tilbake til 1841, en særskilt beregning av dødsrisikoen for barn født i og utenfor ekteskap for hvert kvartal av de to første leveår og fullstendige oppgaver over utvandringen.

g) Forskjellige utredninger i Meddelelser

I nittiårene begynte Kiær utarbeidingen av de sosiale statistiske studier. Tidligere er nevnt Sosialstatistikk II, den representative undersøkelse om inntekts- og formuesforhold 1891 i forbindelse med folketellingen 1891, den første med fullstendig maskinell bearbeiding. Nyere undersøkelser om inntekts- og formuesforhold i Norge har Kiær offentliggjort i en avhandling i Statsøkonomisk tidsskrift 1897. Under de spesielle sosiale studier har vi arbeids- og lønningsforhold i skogsdrift og tømmerfløting, Sosialstatistikk I, og ved tresliperier og cellulosefabrikker, Sosialstatistikk III.

I Statistiske Meddelelser ble der i disse år offentliggjort en rekke spesialstudier - slike som ikke var egnet til å gis ut i større publikasjoner, og enkelte deler av større publikasjoner som passet for særbehandling eller som en fant burde offentliggjøres før de endelige. Her er nevnt en del artikler som er offentliggjort i Meddelelser som er av særlig interesse. En del er nevnt i annen sammenheng, og de er da som regel ikke gjentatt her. Andre vil senere bli vist tilbake til.

Fra 1882 ble Statistiske Meddelelser utgitt:

1882-83. Den oversjøiske utvandring 1866-80. Oppgaver fikk man etter den nye lov om kontroll med utvandringen. Statistiske oppgaver om selvmord i Norge 1826-80. Tingleste og avleste panteheftelser 1866-80. Noen statistiske oppgaver over de norske brenderiers samlag.

1883-84. Om den norske befolkning i Amerika (F. Batzmann) - Daglønninger i Kristiania 1855-82.

1885. Om fruktbarhetsforholdene i ekteskapet utarbeidet av A.N. Kiær til det internasjonale statistiske møte i Paris.

1887. Norske Indsø, Kanal- og Floddamskibe i 1885 til supplering av skipsfartsstatistikken.

1888. Den norske bybefolknings tilvekstforhold.

1889. Etter anmodning fra Finansdepartementet samlet og bearbejdet Byrået en rekke oppgaver over forbruket av kaffe, sukker og petroleum i de forskjellige landsdeler og samfunnsklasser. Et skjema for hver husholdning over stilling, erverv og husstandens størrelse og det samlede forbruk¹⁾. Om uekte fødte barn. Bruddstykker av et befolkningsstatistisk arbeid. Tilbakeblikk på Eilert Sundts arbeid om sedelighetstilstanden.

1893. Beretning om Det Internasjonale Statistiske Institutts møte i Chikago 1893 av direktør Kiær.

1898. Opplysninger om edruelighetsforholdene i Norge. En oversikt som grunnlag for et videre arbeid på dette felt. O.J. Broch har gjort rede for brennevinsforbrukets utvikling i Norge i sin rapport til Parisutstillingen 1878 og i sin rapport La Lutte contre l'Alcoolism en Norvége, Paris 1887. I artikkelen i Statistiske Meddelelser finnes en oversikt over brennevinsforbruket 1888-96/97. Brennevinssamlagene, tilvirkning og forbruk av øl, årlig innførsel av vin, opplysninger om den internasjonale kongress i Kristiania - til kamp mot alkoholmisbruk, alkohol og dødelighet, sinnssykdom, kriminalitet, fattigunderstøttelse.

I forbindelse med Byråets budsjettforslag for 1891-92 om en forøkelse av dets lønningskonto bl.a. for derved å bli i stand til å ta opp forberedende arbeider vedkommende sosialstatistiske undersøkelser. Angående planer for disse ble der i budsjettforslaget uttalt. De sosialstatistiske undersøkelser antas for det første å burde beskjeftige seg med lønns- og inntektsforhold i de forskjellige livsstillinger og særlig i arbeiderklassen, dernest med husholdningsutgiftenes størrelse og fordeling på de viktigste poster samt annet som kan tjene til å belyse særlig arbeidernes kår. Kiærs synspunkter den gang er av stor interesse for den senere behandling av lønnsstatistikkens begreper og metoder. "Femårslønningene" fant Kiær mindre tilfredstillende fordi "den sedvanlige lønn" er et svevende begrep. Det var også viktig å vise forskjellen i inntektsforholdene innen samme bransje. Møtets vedtak gikk stort sett ut på å vise hvordan lønningene varierer med arbeidets eller stillingens art. En bør prøve å skaffe opplysninger om alle de viktigste ervervs- og samfunnsgrupper og inntektenes variasjon med alderen. Men samtidig

1) Der var tidligere i Stortinget behandlet forslag om forbruk av de viktigste varer i de forskjellige landsdeler og samfunnsklasser. Forslaget kom fra amtmannen i Nordland. Dette ble undersøkt, men man kom til at tiden ennå ikke var moden for slike private forbruksundersøkelser.

må en kunne følge arbeidslønnens bevegelse fra år til år, altså både individuelle oppgaver over den enkelte arbeiders lønn og generelt for hver gruppe, med oppgaver over summen av timer og utbetalt lønn.

h) De nordiske statistiske møter

Fra 1889 har de nordiske statistiske kontorer møttes til felles drøftinger etter initiativ av direktør Kiær. Hensikten var å fremme større ensartethet mellom de forskjellige statistiske publikasjoner i de nordiske land. Møtenes karakter forandret seg i tidens løp. Den første tid samlet man seg mest om å få større ensartethet i oppbygging av folketellinger og løpende statistikk, men etter hvert ble det også tatt opp spørsmål av metodologisk karakter.

På det første møte ble forskjellige folketellingsspørsmål behandlet og dernest meget inngående handelsstatistikken med sikte på reformer. På møtet i Stockholm året etter ble tatt opp så ulike emner som skipsfartsstatistikk, kreaturtellinger og folkemengdens fordeling etter yrke. Skipsfartsstatistikken ble videre drøftet på møtet i København i 1881 hvor direktør Kiær gav en fullstendig redegjøring. Der ble også behandlet folkemengdens årlige forandringer og jordbrukenes fordeling etter størrelse. På møte i Kristiania 1894 ble behandlet jordbruksareal, forbruksstatistikk og sosialstatistikk (lønninger og inntekter). I Stockholm 1897 ble tatt opp arbeidskonflikter, den representative metode og de statistiske årbøker, og i København 1900 handelsstatistikk, folkemengden etter næring og livsstilling og etter sosial gruppering.

i) De internasjonale møter

Før er nevnt Norges aktive deltaking i de internasjonale statistiske møter som begynte i 1853. Norge var med fra 1855 og fra 1867 representert ved A.N. Kiær. Han ytte ved flere av disse møter en innsats som vakte stor oppmerksomhet. På møtet i Paris 1885 la Kiær - som nevnt - fram en utredning om fruktbarhetsforholdene. Det internasjonale statistiske institutt holdt møter i Rom 1887, Paris 1889, Wien 1891, Chikago 1893, Bern 1895 og St. Petersburg 1897. Kiær deltok i alle disse møter. Det var atskillig diskusjon i Stortinget om Kiærs oppnevning til Chikago-møtet i 1893, en meningsutveksling som

illustrerte de ulike oppfatninger av statistikkens betydning. Men Kiær's navn og innsats var avgjørende. Hans beretning fra Chikago-møtet var av meget stor interesse, særlig befolkningsstatistikken, klassifikasjon etter livsstilling og handels- og skipsfartsstatistikken. Kiær fikk under oppholdet i USA anledning til å studere systemene i amerikansk handelsstatistikk, befolkningsstatistikk, arbeidsstatistikk for industrien, sosial boligstatistikk og jordbruksstatistikk, og han hadde også konferanse med Hollerith om maskinbearbeiding.

I 1899 hadde det internasjonale statistiske institutt møte i Kristiania. Forhandlingene er gjengitt i Statistiske Meddelelser 1900. I den demografiske seksjon ble bearbeidet klassifikasjon av dødsårsaker, fattigstatistikk, aldersfordeling og mortalitetsprosjenter, folketellinger i mindre kjente land, metoder i kriminalstatistikk og dens avhengighet av lovgivningen, i den økonomiske seksjon handelsstatistikk, og i plenarmøtet fortsatte behandlingen av livsstillingsstatistikken og planene om den maskinelle bearbeiding¹⁾.

j) Kriminalstatistikk

Etter at kriminalstatistikken var overtatt av Byrået, utarbeidet Kiær i 1888 en samlet oversikt over denne statistikk for årene 1846-85. Den inneholder også en analyse av denne statistikk, sammenhengen med lovgivningen og endringer i den. Kiær sier i sluttordet at så viktige samfunnsforhold kunne trenge en dyperegående behandling, men tidsnød hadde ikke gjort det mulig. Følgende spørsmål er behandlet:

- I Om forbrytelsene og deres hyppighet i forhold til befolkningen
- II Om de mot forbrytelsene anvendte straffer
- III De tiltaltes og domfeltes fordeling etter kjønn, alder, ekteskapelige stilling og livsstilling, samt opplysning om hvorvidt de tidligere hadde vært straffet eller ikke.

Kriminalstatistikken ble fra 1892 utarbeidet etter en ny plan. Den neste hovedoversikt omfatter årene 1886-1904 hvor der i innledningen er tatt inn en redegjøring om: 1) lovgivningen angående straffe-

1) På det følgende møte i Budapest i 1901 fortsatte diskusjonen om den representative metode og om befolkningsregister. Dette siste var første gang behandlet i St. Petersburg 1872 og ble da tatt opp på ny.

rettspleien i årene 1886-1904, 2) vedkommende straffeprosessloven, 3) fengselslovgivningen og 4) loven om behandling av forsømte barn og en sammenlikning av straffesakene etter lov av 1874, 1889 og 1890 for å vise lovens virkning på statistikken. Der er også grafiske jamføringer for årene 1860 til 1904 mellom straffelte, fattigunderstøttede og konkurser og mellom straffelte for tyveri og fattigunderstøttede.

k) De offentlig utredningskommisjoner

De sosiale utredninger preger perioden 1880 til 1900. Arbeiderkommisjonen av 1885 (Den Sverdrupske) fikk bl.a. i oppdrag å legge fram forslag om en fabrikklov. I kommisjonens innstilling i 1888, finnes en rekke sosialstatistiske utredninger som gir et solid grunnlag for det sosiale reformarbeid. Selv om der var motsetninger innen kommisjonen var der enighet om at en arbeiderlov for alle industriens arbeidere var nødvendig¹⁾. Fra arbeiderbevegelsen kom krav om regulering av arbeidstiden. Spørsmålet ble utredet, men normal arbeidsdag ble ikke tatt med i lovforslaget. Med arbeiderkommisjonens innstilling I - Forslag til lov om tilsyn med arbeid i fabrikk m.v. fulgte disse sosialstatistiske utredninger:

1. Oppgaver over arbeidertall fordelt etter alder og kjønn ved 1799 fabrikker
2. Den sedvanlige daglige arbeidstid m.v.
3. Bruken av overtidsarbeid og betalingen for den
4. Bruken av nattarbeid.

Som bidrag til innstilling II - Forslag til lov om arbeideres sykeforsikring - fulgte en oversikt over norske syke- og begravelsekassers virksomhet i 1885. Som bilag til innstilling III fulgte - Forslag til lov om ulykkesforsikring - en statistisk undersøkelse om ulykkestilfelle under arbeidet, utarbeidet av kommisjonens sekretær Hazeland.

Arbeiderkommisjonens utredninger er den første store samling av sosialstatistiske undersøkelser som er utarbeidet i Norge. I 1884 ble det for Stortinget satt fram forslag til ny lov om husmannsvesenet²⁾.

1) Se Sosialstatistikkens historie, side 14.

2) Husmandscommissionen 1850, Innstilling, Christiania 1857. J.M. Mohn i Norsk Rettstidende 1880 - Husmandsklassens betydning i samfunnet og om Husmandens økonomiske stilling.

Den ble imidlertid ikke vedtatt. I premissene til dette forslag er der en framstilling av husmannsvesenet på den tid. Landbruksdirektør J. Smitt har skrevet flere avhandlinger om arbeidsforholdene i landbruket, bl.a. Statsøkonomisk Tidsskrift 1894. Der har han også behandlet husmannsspørsmålet.

Tiden 1890 til 1900 viser sterk utvikling i den sosialstatistiske forskning både i omfang og metoder. Disse år er også preget av et spesielt sosialpolitisk utredningsarbeid etter oppdrag av den første parlamentariske arbeiderkommisjon av 1894. Denne ble oppnevnt av Stortinget for å utrede spørsmålet om uførhets- og alderstrygd. I 1880-årene var det kommet flere henvendelser til Stortinget om en eller annen form for folkepensjonering¹⁾. A.N. Kiær ledet den parlamentariske arbeiderkommisjons utredningsarbeid sammen med sokneprest Engen Hansen. Nyere undersøkelser om inntekts- og formuesforhold i Norge finnes i en avhandling av Kiær i Statsøkonomisk Tidsskrift 1897.

1) Jord- og skogbruk

Om utvidelser og forbedringer av jordbruksstatistikken kom der atskillige forslag i Byråets første tid, men de førte ikke fram. Oppgavene ble hentet inn sammen med folketellingen. Men der var ingen folketelling fra 1875 til 1891. Oppgavene om jordbruket i 1891 skilte seg ikke meget fra de tidligere. Fordelingen av husdyrene etter alder var noe mer detaljert enn før, og der ble for første gang tatt med oppgaver over fjærfe og bikuber. Der ble ikke påbudt å fylle ut et skjema for hvert bruk, men skjemaet var ordnet slik at dette som regel ble gjort. Derved ble det mulig å dele inn brukene etter matrikkelskylden og gjennomføre denne klasseinndeling ved oppsummeringen av de forskjellige tellingsoppgaver. For første gang får man her oppgaver over tallet på ikke skyldsatte bruk. En fikk også oppgaver over besittelsesmåten (eier/leier) og brukernes livsstilling. Til tross for disse framskritt var der framdeles vesentlige mangler ved landbruksstatistikken. Der gikk 10 år mellom hver gang en fikk fullstendige tellingsoppgaver, så det var ikke mulig å følge utviklingen fra år til år, og tidspunktet i året som falt sammen med folketellingens, var ikke særlig velegnet for jordbruket.

1) Den første var amtmann Aals i 1844. Så tok Thranes arbeiderforeninger i 1850 og -51 spørsmålet opp.

For å rette på dette søkte Byrået i sitt budsjett for 1891-92 om bevilling til forberedende arbeider for en årlig jordbruksstatistikk. Planen gikk ut på å hente inn oppgaver over jordbrukets utvikling og avkastning i de enkelte år for et passende antall "normalgårder" i de forskjellige deler av landet. Ved å sammenholde disse med oppgavene for tellingene for alle bruk, håpet en å kunne beregne tall både for hele riket og de enkelte distrikter. De årlige oppgaver skulle hovedsakelig skaffes ved gjennom amtslandhusholdningsselskapene å henvende seg til gårdbrukere som av interesse for saken var villige til å gi slike oppgaver. Dette var det første forsøk her i landet på å lage landbruksstatistikk etter prinsippet med representative bruk.

Etter at bevilling var gitt ble der sendt ut 8 000 skjemaer for 1892 og året etter. Men de oppgaver som kom inn var for få til å gi pålitelige resultater, og materialet var svært ujevnt fordelt på distriktene. En fant derfor ikke resultatene egnet til å trykkes i Norges offisielle statistikk. Men de ble tatt inn i et særtrykk "Nogle Oplysninger om Norges Jordbruk i Aarene 1892-94" i Statistiske Meddelelser 1896. Ved den kombinerte folke- og jordbrukstelling i 1900 ble det hentet inn landbruksstatistiske oppgaver omtrent som i 1890. På enkelte områder var stoffet økt noe. I femårsberetningene fikk en også fullstendige oppgaver over meieridriften.

Landbruksstatistikken hadde en betydelig utvikling fra 1835 til 1900 vesentlig ved utvidelse av mengden og arten av oppgavene, mens prinsippene stort sett var de samme. En bygget hovedsakelig på oppgaver over utsed og husdyrhold som ble hentet inn sammen med folketellingene og supplert med oppgaver fra femårsberetningene. Utviklingen førte imidlertid med seg krav om en mer detaljert og ajourført statistikk både for jordbruket og næringslivet ellers. Det en særlig manglet for jordbruket var fullstendige oppgaver over jordbruksarealet og bruken av det. Den omlegging som hadde funnet sted av driftsmåten i jordbruket fra 1860-70-årene gjorde dette særlig påkrevet.

De første forsøkene på å lage en skogstatistikk ble gjort i forbindelse med femårsoppgavene fra 1860-årene - forskjellige opplysninger om skogenes tilstand og skogbrukets kår, men oppgavene var ikke særlig eksakte. En hadde noen skjønnsmessige overslag over skogarealet, de beste av forstmester Scheen (Statistiske Meddelelser 1883-84) og professor Helland (1893)¹⁾. Oppgave over tømmerfløtingen i de

1) Tidligere oppgaver i O.J. Brochs Statistisk Årbok 1867-71 og i A.N. Kiærs Statistiske Håndbok 1877.

norske vassdrag ble fra 1871 hentet inn sammen med femårsberetningene, men offentliggjort i Statistiske Meddelelser for flere år ad gangen. Men den første sosialstatistiske spesialstudie er Arbeids- og lønnsforhold ved skogdrift og tømmerfløting 1895, og den er karakteristisk for en helt ny type av direkte undersøkelser.

Før er nevnt sorenskrivernes oppgaver over salg av faste eiendommer og beregning av gjennomsnittspriser pr. skylddaler og samlet verdi av landeiendommer. De ble først bearbeidet av Finansdepartementet, men fra 1885 gikk bearbeidningen over til Byrået.

m) Skipsfart, handel, industri m.v.

Følger av behandlingen av Byråets budsjett i Stortinget i disse årene viser de mange både positive og negative sider. Sentralisering av statistikken ble behandlet på et interdepartementalt møte i 1881. Dette førte til en gradvis gjennomføring men ikke i den utstrekning det kunne være ønskelig, fordi Byrået ikke hadde nok arbeidskraft så det kunne makte å overta mange nye områder. En reform av vår eldste statistikk, handelsstatistikken, gikk ikke igjennom i denne perioden. Vår handelsstatistikk var mindre tilfredsstillende enn andre lands, også de andre nordiske lands. I 1898 ble det satt opp innledende planer til omlegging slik at en skulle få opplysninger om de land fra hvilke handelsomsetningen virkelig hadde funnet sted, altså ikke bare den indirekte vei, men det lykkedes ikke.

I tillegg til Statsøkonomisk Tidsskrift 1892 og 1893 har Kiær foretatt en omhyggelig analyse av inntekts- og formuesforholdene i Norge¹⁾. Målet var å beskrive nasjonalinntekten i Norge og dens fordeling mellom de forskjellige næringsklasser, livsstillinger og landsdeler og også opplysninger om formuesforholdene.

Det viktigste materiale til å behandle spørsmålet individuelt er likningsmaterialet. Dette var også før behandlet av sekretær I.N. Mohn²⁾

1) I Statsøkonomisk Tidsskrifts to første årganger, 1887 og -88, har Kiær tatt opp den økonomiske utvikling særskilt for Norge. Det er første gang der er gjort forsøk på en detaljert beregning av Norges nasjonalformue, idet Kiær søkte å verdsette alle de eiendomsgjenstander som fantes i landet etter den materielle metode.

2) Statistiske Bidrag til Belysning av Privatformuens fordeling, Norsk Retstidende 1873, Indtægts- og Formuesforhold i Kristiania og Bergen 1868 og 1874, Retstidende 1875, Formuesforhold i Riket, 2. avhandling, Retstidende 1876.

Kiær pekte på at der er to veier å gå, den kollektive og den individuelle. Den første går ut på at man for det hele land verdsetter de reelle verdier og at man for inntektens vedkommende prøver å beregne det samlede utbytte av de forskjellige næringer og det immaterielle arbeid. Den individuelle går ut på at man undersøker de enkelte personers og andre rettssubjekters inntekter og formue¹⁾.

n) Byråets arbeidsproblemer i den første tid

Byråets arbeidsproblemer møtte atskillige vanskeligheter under budsjettbehandlingen. Det var ikke lett å finne forståelse for verdien av det arbeid de underordnede funksjonærer gjorde selv om det fra Byråets ledelse ble pekt på at de "kvinnelige" assistenter ikke bare hadde rutinepreget avskrivningsarbeid, men temmelig selvstendig arbeid, og at dyktigheten ikke først og fremst var avhengig av eksamener. Etter hvert ble de dog lønnsmessig likestilt med andre departementsfunksjonærer, og det samme skjedde med Byråets ekstraarbeidere som hadde vært lavere betalt. Av disse første funksjonærer i Byrådet er der flere som har betydd meget ved det verdifulle arbeid de ytte.

Det var mange i Stortinget som ikke den gang innså betydningen av det statistiske arbeid og ikke forstod hvilken innsats det krevet. Men statistikken hadde også fremragende talsmenn.

Under behandlingen av budsjettet for 1891-92 uttalte Sofus Arctander bl.a. om forslaget om utvidelse av jordbruksstatistikken og de sosialstatistiske undersøkelser: "For meg står det som aldeles utvilsomt at især de her såkalte sosialstatistiske undersøkelser er av overmåte stor aktuell betydning og at de snarest mulig bør settes i gang. Der er sådanne arbeider i gang i de fleste fremmede land, og vi bør ikke lenger her ligge til agters." Senere i samme innlegg nevner Arctander den alminnelige forbruksstatistikk som han anså for meget viktig. Under den ivrige diskusjon i Stortinget om bevilling til direktør Kiær's reise til Det internasjonale statistiske møte i Chikago 1895, uttalte Gunnar Knudsen bl.a.: "Statistikken står for meg som en overmåte viktig videnskap, en videnskap som spesielt for næringslivets vedkommende får større og større vekt." Under debatten med hensyn til

1) Av interesse er bl.a. Kiær's beregninger av verdien av det utførte huslige arbeid, verdien av det kvinnelige arbeid og barnarbeidet.

spørsmålet om jordbrukets fremme, ble det med beklagelse framholdt at der savnet man statistikk. Etter noen meget anerkjennende ord om direktør Kiær's innaats nasjonalt og internasjonalt, skriver Gunnar Knudsen:

"Herr Kiær skal samtidig undersøke på hvilken mest hensiktsmessige måte opptakingen av en sosialstatistikk er ordnet i Amerika. Når vi står i begrep med å opprette en liknende statistikk, forekommer det meg at det vil være overmåte viktig at sjefen for det statistiske byrå personlig fikk anledning til å se på dette. Vi er jo her på vei til etter hånden å vedta reformer på det sosialpolitiske område.

Spørsmålet om maskinell bearbeiding av statistikken som Kiær hadde fått anledning til å sette seg inn i i Amerika, førte også til stor diskusjon i Stortinget. En del næret absolutt mistillit til dette tiltak. Leie av en Hollerith maskin var en overflødig og unødvendig utgift. Men, selv om det skjedd forsiktig ble maskinen tatt i bruk i nittiårenes inntektsundersøkelser, i undersøkelserne for den parlamentariske arbeiderkommisjon og i stort omfang ved folketellingen 1900.

Det tok tid å få utvidet Byråets områder og få den nødvendige styrking av arbeidskraften som slike utvidelser krevet. Det var også vanskelig å skaffe det statistiske materiale som de internasjonale planer krevet og som Kiær mente vi var forpliktet til når vi vil delta i det internasjonale arbeid.

2. 1900 - 1914

a) Alminnelig karakteristik av perioden

Årene 1900 til 1. verdenskrig var en særpreget tid i Statistisk Sentralbyrås historie. Tydeligere enn i noen annen periode før og senere var der da et nøye samsvar mellom samfunnsspørsmålene, sosialpolitikken og statistikken. Før århundreskiftet hadde man to store utredninger: Arbeiderkommissionen av 1885 og Den første parlamentariske arbeiderkommission av 1894. Men etter 1900 hadde man en rekke komiteer og utredninger om sosiale spørsmål. De er utmerkede kildekrifter hvis man vil studere tidens samfunnsspørsmål og bakgrunnen for dem.

I denne perioden hadde man også de store ervervstillinger, spesiellundersøkelser for jordbruket, fabrikkindustrien og håndverket. Dette var meget omhyggelige studier om forholdene på de forskjellige områder som gir grunnlag for det videre arbeid på disse felter.

b) Folketellinger 1900 og 1910 og befolkningsstatistikk ellers

De to folketellinger i 1900 og 1910 viser ikke særlig store framstøt i befolkningsstatistikken, men bearbeidingsmåten er ny. De ble begge bearbeidet maskinelt. I 1891 hadde man et særskilt skjema for hver person (personliste), i 1900 gikk man tilbake til felleslister (huslister). Tellingen i 1900¹⁾ likesom de to foregående, omfattet såvel faktisk tilstedeværende personer og særskilte opplysninger om dem som bare midlertidig oppholdt seg på tellingsstedet og opplysning om de midlertidig fraværende. Den kunne altså vise både den tilstedeværende og den hjemmehørende folkemengde. En særskilt telling ble samtidig foretatt om bord på norske skip i utlandet gjennom våre konsulater. I hovedoversikten over tellingen 1900 er gjort utførlig rede for det nye maskinelle bearbeidingsystem. For Kristiania ble etter særskilt overenskomst bearbeidningen foretatt etter seddelutskrivningsmetoden.

Individualoppgavene for 1900 inneholdt de samme opplysninger som i 1891, men spørsmålet om ektefellers innbyrdes slektskapsforhold som i 1891 var tatt med etter oppfordring fra medisinsk hold, ble

1) For året 1900 gir flere av tabellene opplysninger om folketallet som ikke helt samsvarer med hverandre. Dette skyldes først og fremst ulik behandling av sjøfolkene. Det er ikke mulig å korrigere for disse avvikene.

sløyfet. Spørsmålet om beboelsesforholdene i byene var fyldigere enn ved iallfall foregående telling. I 1900 ble det skaffet oppgaver over gifte menns og kvinners gjensidige aldersforhold, opplysninger som man anså for nødvendige for beregningene over fruktbarheten i ekteskapet.

I forbindelse med folketellingen 1900 ble der foretatt undersøkelser om landets invaliditetsforhold. Disse skulle supplere innstillingen fra den 1. parlamentariske arbeiderkommisjon angående invalide- og alderdomsforsikring for det norske folk. Det ble foretatt en representativ undersøkelse hvor der skulle innhentes visse tilleggsopplysninger angående invaliditetsforholdene. Dette materiale ble overlatt den departementale folkeforsikringskomite til avsluttende bearbeiding.

I 1900 var der for siste gang i folketellingen særskilte opplysninger om jordbruket (utsed, kreaturhold m.v.) som man hadde samlet inn siden 1835. Folketellingen 1910 fulgte temmelig nøye folketellingen 1900, men var til dels noe mindre bearbeidet. Grunnen kan vel være at den ble bearbeidet i sammenheng med håndverkstelingen 1910, og dette krevet en særskilt arbeidsinnsats. Tellingen av sjøfolk om bord på norske skip i fremmede havner ble sløyfet. På skjemaene ble stilt et nytt spørsmål om arbeidsledighet som imidlertid ikke ble tatt med i bearbeidingen av folketellingen, men tallene ble delvis offentliggjort i den av Sosialdepartementet i 1915 utgitte publikasjon Arbeidsledighet og arbeidsledighetskasser.

Ved folketellingen 1910 lyktes det for direktør Kiær å få gjennomført sin plan om å få formues- og inntektsoppgavene påført folketellings-skjemaene, og oppgavene ble bearbeidet i forbindelse med livsstilling, alder m.m.¹⁾ Utvandringen var av meget stor samfunnsmessig betydning i denne perioden, og der ble i folketellingen innhentet opplysning om hjemvendte norsk-amerikanere (når de flyttet ut, når de kom tilbake m.v.).

Spørsmålene om boligforholdene ble i 1910 ytterligere utvidet. I Statistiske Meddelelser 1913 er der en artikkel om boligforholdenes utvikling etter oppgavene i folketellingene. Den første gang man innhentet oppgaver over bebodde hus var i 1865, men disse var temmelig usikre. Senere ble de utvidet med opplysninger om boligens art og om hus med særskilt bestemmelse. I 1900 framgikk det tydelig at fjøs og staller som bolig for mennesker mer og mer forsvant²⁾, og denne reduksjon

1) Inntekts- og formuesforhold etter skattelikningen 1911. For byene alle personer over 15 år som ble gjenfunnet; skattelikningen for landdistriktene - et utvalg.

2) Sammenlikn Eilerts Sundts undersøkelser.

fortsatte i 1910 - så sterkt at det synes som om denne skikk holdt på helt å forsvinne. Hus med særskilt bestemmelse som støtter seg til sosiale og humanitære formål, er økt sterkt i disse år. Her finnes også ved disse folketellinger opplysninger om leilighetenes størrelse. I 1910 fikk man for byene oppgaver over husleie. 1910-tellingen ble også bearbeidet maskinelt, men maskinene var av en nyere type enn dem som ble brukt i 1900. En del oppgaver for gruppene lapper og kvæner, hjemvendte norsk-amerikanere, blinde, døve, sinnssyke og åndssvake, ble bearbeidet ved håndsortering av ekstrasedler som ble utskrevet.

I statistikken over folkemengdens bevegelse skjedde der ikke store forandringer i disse år. Oppgavene over inn- og utvandringen er en viktig del av folkemengdens bevegelse, særlig da utvandringen som i en rekke år hadde virket som en sterkt reduserende faktor i folkemengdens vekst. For innvandringen fikk man først oppgaver fra 1901 da der ved lov av 4/5 1901 ble anmeldelsesplikt for alle fremmede som flyttet til Norge. Men loven fritok for anmeldelse tidligere utvandrede nordmenn som ikke hadde ervervet borgerrett i fremmed stat. Dette utelukket da hovedmassen av innvandrede, nemlig de hjemvendte norsk-amerikanere. Men loven ble forandret 24/6 1915 da anmeldelsesplikten ble utvidet til å gjelde alle innvandrede. For den oversjøiske utvandring er der i folke-
mengdens bevegelse 1901-10 en rekke opplysninger om årsakene til ut-
vandringen, hvilke land utvandrerne reiser til, utvandringsprosenten i de forskjellige aldersgrupper, utvandrerens erverv og livsstilling og fra hvilke deler av riket utvandrerne kom. Når man vil studere de sosiale og økonomiske forhold i disse år, er utvandringsstatistikken en viktig del. Etter at Sosialdepartementet hadde overtatt sosialstati-
stikken ble der utarbeidet en fullstendig statistisk oversikt over utvandringen som kom i 1921.

I forbindelse med folkemengdens bevegelse kan nevnes statistikken over skilsmisser og separasjoner, hvor der for første gang ble utarbeidet en fullstendig oversikt i 1905 (N. Rygg) - et foreløpig utdrag i Statistiske Meddelelser 1905. Tidligere hadde man bare rent summariske oversikter, og antallet både av skilsmisser og separasjoner var lite - særlig før 1890-årene. Der var stor forskjell på tallet i byene og på landet. I byene var det betydelig større.

c) Arbeidsledighetsstatistikk og annen sosialstatistikk

Fra 1903 ble opprettet en særskilt avdeling for arbeidsledighetsstatistikk i det Statistiske Sentralbyrå. Grunnen var den store arbeidsnød vinteren 1901-02. Arbeidsløse i Kristiania kom til Stortinget den 25. januar 1902 med en forestilling om at administrasjonen skulle meddele de arbeidsløse opplysning om hvor arbeid var å få. Og Kristiania demokratiske arbeiderforening søkte om hjelp til de arbeidsløse. Der ble en lengre debatt i Stortinget, og der ble i 1902 besluttet at der skulle utarbeides en utvidet sosialstatistikk spesielt til belysning av arbeidsledighetsforholdene.

Tidsskriftet Arbeidsmarkedet kom med første og annen årgang 1905. Hovedvekten ble lagt på arbeidsledighetsstatistikken. Der ble innsamlet og offentliggjort månedlige oppgaver fra fagforeninger, fra arbeidsgivere og arbeidsgiverforeninger og arbeidsanvisningskontorer hvor der da var opprettet kommunale kontorer i de større byer.

Siden ble også i tidsskriftet tatt med oppgaver over arbeidskonflikter 1906, arbeidsmarkedet i Norge 1903-06 - årlig eller flere år om gangen - og gjengivelser av oppgaver over de kommunale arbeidsledighetstillinger. Fra 1911 gikk Arbeidsmarkedet over til Månedsskrift for sosialstatistikk og ble mer innholdsrikt.

d) Arbeidskonflikter, levekostnader o.a. sosialstatistikk

1911 var et særlig vanskelig år hva arbeidskonflikter angår. Bergverkskonflikten førte til stor-lockout. 30 000 arbeidere var ute av arbeid, et betydelig større tall enn der i noe tidligere år hadde vært uten arbeid. Konflikten ble løst ved voldgift. I Arbeidsmarkedet ble det gjort rede for konflikten, en redegjøring som møtte kritikk fra arbeidsgiverhold; en av de meget få ganger Byråets statistikk ble offentlig kritisert. Byråets svar på kritikken ble offentliggjort i Arbeidsmarkedet, og den ble siden også tatt inn i Norsk Arbeidsgiverforenings Meddelelser. Noen videre diskusjon ble der da ikke.

Fra 1911 ble der i Arbeidsmarkedet offentliggjort oppgaver over detaljpriser. Landsorganisasjonens sekretariat sendte i 1910 en lengre framstilling til Stortinget om at Statistisk Sentralbyrå måtte ta opp prisstatistikk. I denne henvendelse heter det blant annet: "Den etter vår mening viktigste side av sosialstatistikken er helt forsømt

hos oss, nemlig undersøkelser over hva det koster å leve. Dette forhold danner ennå det viktigste grunnlag for lønnsbevegelsen. Også på dette område har hittil begge parter av arbeidsforholdet vært henvist til å dømme etter et mer eller mindre begrunnet skjønn og inntrykk." Denne henvendelse som også ble støttet fra annet hold, førte til at denne siden av sosialstatistikken fra statens side ble ofret mer oppmerksomhet enn før.

I Månedsskrift for sosialstatistikk var der også en fullstendig oversikt over norske arbeidsledighetskasser med stats- og kommunebidrag.

I denne utpreget sosialstatistiske periode var der ingen særlige forandringer i selve fattigstatistikken som før århundreskiftet og fra midten av århundret var den egentlige sosialstatistikk. Forholdet mellom arbeidsledighet og fattigforsorg er et av tidens problemer, særlig før århundreskiftet. Rygg tok disse spørsmål opp til inngående drøfting i en avhandling i Statsøkonomisk Tidsskrift 1911 - om fattigdomsspørsmålet - delvis gjenstand for hans tiltredelsesforelesning 28/11 1911. Som bilag 3 til Folkeforsikringskomiteens Indstilling 1907 utarbeidet N. Rygg sin store oversikt "Undersøgelser Angående Fattigbyrder". De spørsmål som der ble statistisk utredet, var utviklingsgangen i fattigvesenet i de siste slektledd, de fattigunderstøttedes antall, fattigstønadene og stønadsbeløpenes størrelse på det daværende tidspunkt til belysning av eksistensminimum, og for det tredje hvor stor del av fattigdommen som kunne være forårsaket av uførhet og alderdom.

For 1914 og 1915 ble der søkt om å få fyldigere oppgaver ved å spørre om hvor årsaken til trangen lå, og om den var av midlertidig eller varig natur¹⁾. En stor del av de understøttede, særlig de eldre årsklasser, var uføre. Rygg skriver i sin avhandling i Statsøkonomisk Tidsskrift 1911 at fattiglovgivningen ikke hadde noen virkning på problemer som sykdom og uførhet. Veien måtte være at det offentlige tok kampen opp mot arbeidsløshet, sykdom og aldersproblemer.

I nær sammenheng med sosialstatistikken står alkoholstatistikken som ble grunnlagt 1909. Allerede Eilert Sundt²⁾ hadde tatt opp dette spørsmål for å skaffe grunnlag for fortsatte reformer i brennevinslovgivningen.

Fra Byrådet ble der i 1909 fremmet forslag om statistikk til belysning av forskjellige sider av alkoholforholdene, vesentlig tilskyndet av planer lagt fram på det Femte nordiska nykterhetsmøte i Stockholm 1902.

1) Se også Eugen Hanssen: Oppgave over fattigunderstøttede familier observerte i 1910. Aktstykker vedk. Kristiania kommune 1911, Dok. 24.

2) Om edruelighetstilstanden i Norge 1859.

e) Alkoholstatistikk

Byrået uttalte at inngående statistiske oppgaver angående alkoholspørsmålet ville være av stor sosial betydning. Der trenges et godt kjennskap til de faktiske forhold for å ha en begrunnet mening om hvilke forholdsregler som offentlig og privat burde tas i kampen mot alkoholismen. På dette område gjør det seg gjeldende stor meningsforskjell om de trufne forholdsregler har virket til gagn eller skade. En hovedoppgave for undersøkelser angående alkoholspørsmål ville derfor være å belyse virkningene av de offentlige, kommunale og private foranstaltninger til fremme av edruelighet som har vært truffet i de to siste generasjoner - siden reformene i 1840-årene - og særlig ha oppmerksomheten henvendt på virkningene av den nyere tids foranstaltninger som det der har mest aktuell betydning.

Å oppta den nordiske plan i sin helhet kunne ikke anbefales, men en vesentlig del måtte uten større vanskelighet kunne skaffes til veie.

Der burde legges særlig vekt på å undersøke forholdene i de forskjellige deler av landet, og følge utviklingen før og etter innføringen av særskilte foranstaltninger som innskrenkninger og lokale forbud m.v. Der ble også gjort rede for hvordan oppgavene skulle skaffes til veie og - om det punkt som kom til å vekke størst motvilje - arrestasjoner, forbrytelser, selvmord, ulykker, sinnssykdom, fattig-understøttelser, skilsmisser m.v. og deres forhold til alkoholismen. Det man i det kommende budsjettår (1909) ville søke opplysninger om var forbruket av alkoholholdige drikkevarer i bygder og byer i de forskjellige landsdeler - også salgs- og skjenkesteder - samt forholdet mellom alkoholisme og arrestasjoner, forbrytelser m.v. Søknaden ble anbefalt av departementet. Et mindretall i sosialkomiteen gikk sterkt imot Byråets forslag til en utvidet alkoholstatistikk og tok absolutt avstand fra å innhente slike opplysninger på grunnlag av loven av 25. april 1907 (men det hadde heller ikke vært meningen, viste det seg). Det nordiske forslag fant man altfor vidtgående. Særlig tok man avstand fra den individuelle undersøkelsesmetode som der ble anbefalt. Mindretallet mente at også det som var påbegynt for kommende budsjettermin, ville gå den enkeltes personlige og økonomiske forhold for nær. Angående alkoholens rolle ved forbrytelser var det tvilsomt, mente man,

om det overhode var mulig å få i stand pålitelig statistikk. Selv om mindretallet ikke på noen måte ville hindre arbeidet for edruelighetens fremme gjennom statistiske undersøkelser, måtte man ta vare på den individuelle frihet.

Kiær sendte en utredning til sosialkomiteen med en fullstendig forklaring av hva planene om en utvidet alkoholstatistikk skulle gå ut på. Blant annet skulle forholdet mellom alkoholisme og fattigdom, forbrytelser, skilsmisser, sinnssykdom, selvmord m.m. vesentlig belyses ved oppgaver fra vedkommende offentlige autoriteter. Kiærs utredning oppklarte atskillige misforståelser. Men ved sakens behandling i Stortinget kom Byrådet ut i meget hardt vær. Det var mindretallets ordfører som ledet angrepene på Byrådet, og de var meget skarpe. Men Byråets standpunkt ble sterkt forsvart i Stortinget selv om det her mer tydelig kom fram at det ikke var spørsmål om å anvende statistikkloven (loven av 25. april 1907). Saken vakte stor oppsikt, pressen var meget sterkt engasjert og de personlige angrep på direktør Kiær var temmelig harde. Avslutningen ble imidlertid at en utvidelse av alkoholstatistikken ble innvilget, men på den måte at den skulle bygges opp etter hvert og først og fremst ved bruk av opplysninger fra offentlige kilder¹⁾. De nye publikasjoner var Alkoholstatistikk I, Forbruk av brennevin, vin og øl i Norge 1814-1909, II 1908-1911 og III Drukkenskapsarrestasjoner i Norge 1896-1912²⁾.

Mange av de spørsmål som ble behandlet i Stortinget under diskusjonen i 1909, er tatt opp i Bilag 3 til alkoholkommisjonens innstilling - Undersøkelser angående drikkfeldigheten og dens sosiale følger i Norge - utarbeidet av N. Rygg. Denne tar opp flere spørsmål, delvis engangsundersøkelser, delvis utnyttelse av tidligere uttrykt materiale og delvis er der historiske oversikter. Denne utredning er et meget verdifullt kildeskrift på dette område. Den inneholder 3 særundersøkelser: 1) Drukkenskapsforseelser i året 1911, 2) Tilleggsopplysninger til det Statistiske Sentralbyrås fattigvesens skjema for 1910 og 3) Opplysninger med tillegg til dødsanmeldelsesskjema 1911 for personer over 20 år.

1) For brennevinstilvirkningen forelå nøyaktige tall tilbake til 1849. Tall for ølforbruket ble for årene til og med 1858 vesentlig tatt fra Amtmennes femårsberetninger. Fra og med 1859 forelå i forbindelse med maltskatten årlige oppgaver over korn støpsatt til malting, og forbruket av øl er beregnet på grunnlag av disse oppgaver og handelsstatistikens tall for inn- og utførsel av malt og øl.
2) Utarbeidet av Sosialdepartementet.

Her er også nyttet materiale fra vergeråd og skolehjem om forsømte barn og drikkfeldige foreldre og foretatt undersøkelser om utviklingsrekker for selvmord kombinert med alkoholforbruk. Her er gjengitt utdrag av Eilert Sundts alkoholundersøkelser og A. Th. Kiærns undersøkelse for Kristiania 1900 - og som bilag, bylege Figenschous: Om alkoholisme som årsak til fattigdom.

f) Spesielle sosiale studier

De spesielle sosiale studier som allerede var påbegynt før århundreskiftet, fortsatte.

Sosialstatistikk IV er N. Ryggs undersøkelse Arbeids- og lønningsforhold for syersker i Kristiania tilligemed opplysninger om andre kvinnelige erhverv i Norge. Undersøkelsen var foreslått av kvinneorganisasjonene. Den er et banebrytende arbeid for studiet av kvinnes arbeids- og lønningsforhold. Denne og de senere undersøkelser av hjemmeindustrien (i 1911) kom til å gi grunnlag for loven om industrielt hjemmearbeid i 1918. Som bilag til Sosialstatistikk IV foreligger en undersøkelse over arbeidende kvinner og prostitusjonen bygd på materiale fra Kristiania tvangsarbeidsanstalt 1899-1904, et av de få bidrag til studiet av prostitusjonen her i landet.

Sosialstatistikk V er N. Ryggs undersøkelse Om barn født utenfor ægteskab. Spørsmålet ble tatt opp etter anmodning fra Justisdepartementet til Byrådet om å utarbeide en framstilling av de utenfor ekteskap fødte barns levekår til bruk ved revisjonen av lovgivningen om disse barns rettsstilling. Denne undersøkelse er av stor betydning både som opplysningssskrift og som grunnlag for den nye lovgivning.

Sosialstatistikk VI er Arbeidsledighetstillinger 1905 og 1906. Dette er resultatene av arbeidsledighetstillinger i en del norske byer supplert med alminnelige opplysninger om forholdene på arbeidsmarkedet vintrene 1905-06 og 1906-07.

Sosialstatistikk VII er Arbeids- og lønningsforhold ved sagbruk og høvlerier. I innledningen er meddelt opplysninger om den norske sagbruks- og høvleriindustriens omfang og historiske utvikling.

Sosialstatistikk VIII er Skattenes fordeling etter inntekts- og forsørgelsesbyrde (og i forbindelse dermed undersøkelser angående forbruket av forskjellige varer).

Stortinget vedtok i mai 1906 en anmodning til regjeringen om bl.a. å utrede spørsmålet om beskatningens - særlig tollbeskatningens - fordeling på de forskjellige inntekter med forskjellig forsørgelsesbyrde. Bearbeidningen skulle skje i Finansdepartementet, men etter at det meste av materialet var kommet inn, anmodet departementet i mars 1907 Byrået om å overta utredningen. Undersøkelsen omfatter tollbeskatningen og inntekstskattene. I denne utredning finner vi de første husholdningsundersøkelser - 12 arbeiderbudsjetter (6 i Kristiania og 6 på landet), likeså en rekke enkeltstående regnskaper fra forskjellige deler av landet og for folk i forskjellige stillinger samlet inn fra flere kilder. Som de første offentlige undersøkelser på dette område er de av atskillig interesse. En skal senere komme tilbake til dem under omtalen av husholdningsundersøkelsene.

I fabrikkstillingens tredje hefte er der oppgaver over arbeidstiden i industrien samt overtidsarbeid i 1909. I håndverkstillingen 1910 er der også i tredje hefte oppgaver over arbeidstiden.

Sosialdepartementets kontor for sosialstatistikk (som fra 1913 hadde overtatt sosialstatistikken) undersøkte arbeidstidens lengde i industrien og samlet også inn en del oppgaver over barns og unge menneskers arbeid i industrien. Undersøkelsen var til bruk for arbeidet med fabrikktilsynslovens revisjon.

g) Sosiale problemer i Kristiania i 90-årene

Kristiania opplevde en særskilt bank- og boligkrise i slutten av 90-årene og begynnelsen av det nittende århundre, en krise som satte spor lang tid etter.

Arbeiderklassen og mellomklassen i Kristiania hadde - ifølge Axel Holsts undersøkelser i 90-årene - en meget lav boligstandard med sterk overbefolkning. I slutten av 90-årene var der en stor boligspesulasjon slik at man til dels kan kalle det byggesvind¹⁾. Mellomrikslovens opphevelse førte til en ny, sterkt proteksjonistisk tollov i august 1897, og denne førte til opprettelse av mange industrielle bedrifter som oftest skaffet sine aksjonærer smertelige tap. I Statistisk kvartalshefte for Oslo, 4. kvartal 1947, som handler om boligforholdene og boligpolitikken fra Kristiania-krakket i 1899 til 1940, heter det

1) Se St. Halvard, 3. hefte 1968.

blant annet: "Høykonjunkturen i slutten av 90-årene hadde i sterk grad vært preget av byggeboom, dvs. av en kolossal tomte- og boligspekulasjon." Da krakket kom var det derfor rimelig at det satte dype spor etter seg på boligmarkedet. Kristiania-krakket begynte som et bankkrakk, et fullstendig sammenbrudd på kapitalmarkedet. Når den ledige kapital i så stor utstrekning var blitt plassert i boligbygg i slutten av 90-årene, skyldtes det utelukkende muligheten for høy profitt. Da boblen sprakk, stanset den rikelige tilgang på lån til boligbygg momentant. Disse lån var i stor utstrekning gitt på kort sikt. Disse ble nå krevd tilbake ved første anledning. Resultatet var at nesten all boligbygging stoppet opp for en tid. Boligkrakket skyldtes derfor ikke overproduksjon, men at det finansielle grunnlag sviktet. Mange bygg var imidlertid kommet så langt at det lønte seg å fullføre dem for at ikke alt skulle gå tapt. Det er grunnen til at boligproduksjonen holdt seg noenlunde oppe i de to-tre første årene etter krakket. Men dermed var det for godt slutt på jobbetidens boligbygging.

h) De offentlige utredningskommisjoner

Fordi de står i så nøye sammenheng med sosialstatistikkens og sosialpolitikken utvikling vil en nevne litt om de mange utredningskommisjoner og -komiteer i disse år.

Den annen parlamentariske arbeiderkommisjon av 1900 ble nedsatt av Stortinget for å gi en utredning av lovregler om sykeforsikring og for å revidere loven om ulykkesforsikring. I 1901 ble det nedsatt en departemental komite for å greie ut spørsmålet om arbeidsanvisning. Komiteen gav sin innstilling i 1903. I denne ble betydningen av pålitelig statistikk som kunne gi oversikt over arbeidsmarkedet sterkt framhevet. Innstillingen førte til loven om arbeidsformidling i 1906. I 1904 ble det nedsatt en departemental komite som skulle utrede spørsmålet om arbeidsledighetsforsikring og andre tiltak for å motvirke arbeidsledigheten. Resultatet av komiteens arbeid var loven om stats- og kommunebidrag til norske arbeidsledighetskasser av 1906. Den departementale sykeforsikringskomite av 1907 gav i 1908 sin innstilling til lov om sykeforsikring.

Spørsmålet om folkepensjonering var oppdraget for den første parlamentariske arbeiderkommisjon, men dens utredninger førte ikke til

praktiske tiltak. I 1907 ble det nedsatt en spesiell folkeforsikringskomite som skulle arbeide videre med saken. Som bilag til denne har Kiær en stor utredning om Inntektsforhold i Norge 1907-1911 med statistiske opplysninger også om tidligere år (bilag nr. 4) - og Rygg Undersøkelser angående fattigbyrder (bilag nr. 3). Den offentlige alkoholkommisjon år 1910 har som bilag 3, Undersøkelser angående drikkfeldigheten og dens sosiale følger i Norge av N. Rygg. Den er tidligere omtalt.

i) De store ervervstillinger

1) Jordbrukstillingen. Som før nevnt er de store ervervstillinger noe av det som preger perioden. Jordbrukstillingen 1907 er den første av en serie. Fabrikkstillingen 1909 og Håndverkstillingen 1910 er engangsundersøkelser.

Ved lov av 25. april 1907 ble det pålagt de næringsdrivende og andre å gi de oppgaver som ble krevd til slike statistiske undersøkelser. Samtidig sikrer loven de oppgavepliktige at oppgavene bare skal være til statistisk bruk. Oppgavene fra den enkelte oppgavegiver er strengt konfidensielle.

I 1902 ble det utarbeidet en plan i Byrået for en utvidet landbruksstatistikk. En mente det skulle være mulig å få rede på arealene og hva de ble brukt til ved en fullstendig jordbrukstilling. Også representative tellinger for hvert av årene mellom de fullstendige tellinger gikk inn i planen. Forskjellige forhold gjorde at planen først ble realisert 5 år senere. I sitt budsjettforslag for 1907-08 søkte Byrået om bevilgning til en fullstendig jordbrukstilling høsten 1907. Denne skulle avløse de jordbruksstatistiske oppgaver en tidligere hadde hentet inn sammen med folketellingene - første gang i 1835.

Forslaget var motivert slik:

"En adskillelse av person- og jordbrukstillingen vil ikke alene medføre betydelige fordeler for begge, men dertil vil, hva spesielt den siste angår, en telling etter det utvidede skjema, som ansees nødvendig, neppe en gang kunne kombineres med en alminnelig folketelling. Hensynet til folketellingen har hittil gjort det umulig med enhver inngående behandling av de jordbruksstatistiske oppgaver. Den statistiske belysning av jordbruket vil ad denne vei kunne bli fullstendigere og mer tidsmessig enn hittil, noe der - når hensees til denne næringsveis store betydning - må sies å være påkrevet. Av de nye oppgaver som det kunne være ønskelig å samle inn ved en

eventuell telling i 1907, kommer i første rekke oppgaver over eiendommenes arealer og disses forskjellige bruk. At disse oppgaver blir innhentet vil være av den aller største betydning for belysningen av vårt lands hovednæring.

Innhentelse av oppgaver over arealets bruk kan neppe forbindes med en alminnelig folketelling. Man kan nemlig forutse at innhentelsen av oppgavene vil støte på vanskeligheter, idet eierne ikke alltid vil kunne meddele fyldestgjørende opplysninger vedkommende sin eiendom. Det vil derfor ansees at det i dette øyemed vil bli nødvendig å anvende tellere der (med velvillig bistand fra gårdbrukernes side) i fornødent fall kan foreta et skjønnsmessig overslag over eiendommens arealer, og også innsamlingen av de øvrige jordbruksstatistiske oppgaver forutsetter tellere som har kjennskap til landbruket.

Det vil enn videre lett forstås at jordbrukstellingens utførelse under disse omstendigheter vil kreve så lang tid at dens kombinerings med folketelling også av den grunn ikke er mulig. Innhentelse av arealoppgaver må dessuten skje mens jorden er bar, og det vil for jordbrukstellingens vedkommende i det hele være det riktige at den henlegges til høsten, mens folketellingen fremdeles som hittil bør avholdes i desember måned."

Forslaget ble godkjent av Stortinget 16. februar 1907 og kgl.res. ble utferdiget 2. mars samme år.

Ved de kombinerte jordbruks- og folketellingene som var holdt i de nærmest foregående perioder, hadde en i herredene nyttet et tellingsstyre som bestod av soknepresten (som formann), lensmannen og ordføreren. En slik sammensetning ville neppe være det beste ved en særskilt jordbrukstelling. En foreslo derfor at tellingsstyret skulle bestå av ordføreren (som formann) og minst to andre av herredsstyrets medlemmer oppnevnt av ordføreren.

Byrået samarbeidet med Landbruksdepartementet og forskjellige landbrukskyndige ellers om utformingen av tellingsskjemaet.

Tellingsstyrene skulle dele inn herredene i tellingskretser. For hver tellingskrets skulle det antas en teller som mot fastsatt godtgjørelse skulle hente inn oppgavene for hvert bruk i kretsen.

En var på forhånd klar over at det var arealoppgavene som ville skaffe de største vanskeligheter, men disse oppgaver danner så å si grunnlaget for all landbruksstatistikk. For åkerarealene hadde en den kontroll at en ved siden av arealoppgavene også hentet inn oppgaver over utseden. En kunne da passe på at der var et rimelig forhold mellom disse oppgavene. For de andre arealoppgavene manglet en slike kontrollmuligheter. Sammenholdt med Byråets senere fullstendige jordbrukstelling, viser det seg at engarealene må ha vært gitt opp atskillig for høyt i 1907. Det gjelder både arealene av eng på dyrket jord og natureng.

Resultatene av jordbrukstillingen 1907 ble offentliggjort i tre hefter: I. Utsæd, landbruksredskaper, kreaturhold, sæterbruk. (Om seterbruk ble oppgaver da innhentet for første gang.), II. Arealet og dets anvendelse, III. Oversikt m.v. Som tillegg til tredje hefte er der 1) tabeller med forskjellige oppgaver over forholdet mellom folkemengde og jordbruk og 2) om den norske landbruksstatistikks utvikling og om framgangsmåten m.v. ved jordbrukstillingen 1907.

Opgaver over tallet på bruk etter størrelse, yrkesforhold, besiddelsesforhold m.v. finnes i publikasjonen Faste eiendommer 1906-10. I innlédningen gis en oversikt over utviklingen i en lengre årrekke av disse forhold, blant annet om leilendingsvesenet (bygsling), om gangen fra leie til selveie og en fullstendig redegjøring om husmannsvesenets utvikling i forrige århundre og om tilbakegangen eller overgangen til andre arbeidsformer.

Foruten jordbrukstillingen 1907 fortsatte den tidligere landbruksstatistikk sammen med amtsmennes femårsberetninger. Særskilte publikasjoner med resultatene av disse undersøkelser er gitt ut for femårene 1901-05, 1906-10 og 1911-15. I disse femårsberetninger er tatt inn de tilsvarende oppgaver som før over utsæd og avl pr. mål, foldighet, markedspriser på korn og poteter, priser på husdyr, mjølkeutbytte, størrelsen av vinterfôret og detaljerte oppgaver over meieridriften. Også om skogbruket var det oppgaver i femårsberetningen fra og med 1901-05. Over skogbranner var der fullstendig statistikk siden 1913.

Av spesielle arbeider ble det i denne tiden gitt ut et sammendrag av oppgavene over markedspriser på korn og poteter for tidsrommet 1836-1914 og et sammendrag av oppgavene over felte rovdyr og rovfugler 1846-1912.

2) Fabrikkstillingen. Den neste av de store ervervstillinger var Fabrikkstillingen 1909. Etter at det i 1900 ble bestemt at de av Byrået i regelen hvert femte år utgitte statistiske opplysninger om Norges fabrikanlegg for framtiden skulle utgis ved Riksforsikringsanstalten, hadde man hatt to kilder til belysning av industriens stilling og utvikling, Riksforsikringsanstaltens industristatistikk og Fabrikkinspektørenes beretning. De meddelte begge opplysninger om tallet på anlegg og arbeidere og drivkraften. Riksforsikringsanstaltens statistikk hadde også oppgaver over dagsverk og opptjent arbeidslønn.

Imidlertid var det i Stortinget særlig ved tollspørsmålenes behandling, og av flere interesserte institusjoner, nevnt som et følelig savn at man ikke hadde noen pålitelig og utførlig oversikt over den innenlandske produksjon. Dette, og ønsket om en fyldig statistikk over lønningsforholdene, gjorde at Byrået utarbeidet planer om en fabrikk-telling som ledd i de store ervervstillinger.

Ved kgl.res. av 23/12 1909 ble det bestemt at der skulle holdes en fabrikk-telling for året 1909. Ved tellingen skulle samles inn følgende oppgaver:

1. Generelle opplysninger om bedriften (anleggsår, eiendomsforhold) m.v. (bl.a. om den ble drevet for norsk eller utenlandsk regning) og om arbeidsstyrken (alder, kjønn, størrelse til forskjellige tider av året)
2. Drivkraft, motorer, arbeidsmaskiner av forskjellig slag
3. Bruttoproduksjonens mengde og verdi
4. Arbeidstiden
5. Arbeidslønninger.

Tellingene omfattet alle de bedrifter som i 1909 var underlagt fabrikktilsynets kontroll. Området er altså forskjellig både fra Byråets tidligere statistikk over fabrikk-anlegg og Riksforsikringsanstaltens industristatistikk¹⁾.

De for tellingen bestemte skjemaer ble utdelt og til dels samlet inn gjennom formennene i de stedlige fabrikktilsyn etter deres fortegnelse over tilsynspliktige bedrifter. Det voldt stor vanskelighet å få oppgavene innsendt til Byrået i utfylt stand, vesentlig av den grunn at bedriftene her ble forelagt spørsmål som de ikke tidligere var vant til. Men til tross for manglene ved materialet, fant man det ikke påkrevet å benytte adgangen etter loven av 25/4 1907 til ved bøter å tvinge fram oppgaver. På grunn av det til dels mangelfulle materialet, måtte revisjonen bli vidløftigere enn forutsatt. Den førte til adskillig korrespondanse med bedriftene og tok lang tid.

Til tross for vanskelighetene antas undersøkelsen å ha gitt meget gode bidrag til oversikten over den norske industriens stilling i 1909. Under planleggingen som ble ledet av daværende professor N. Rygg (Rygg fratrådte Byrået 1. juli 1910) var det ganske godt samarbeid med forskjellige institusjoner og privatpersoner. Resultatene av tellingen foreligger i 4 hefter:

1) Angående en kort oversikt over norsk industris utvikling og nasjonal-økonomiske betydning vises til N.W. Rogstads artikkel i Statsøkonomisk Tidsskrift 1915.

- I. Bedrifter, arbeidere og eiere
- II. Arbeidslønninger i industrien
- III. Arbeidstiden i industrien
- IV. Produksjonsstatistikk.

Den siste er delt i 3 større avsnitt, og som tillegg er tatt med eiendomstakster, iliknet formue og inntekt i fabrikkindustrien 1909.

Det var forutsetningen da fabrikk tellingen ble planlagt at der som et tillegg skulle innsamles opplysninger om anleggenes formue, inntekt og skattetakst etter skattelikningen.

Under stortingsdebatten om tolltariffen, ble uttalt ønske om å få undersøkt hvor stor del av produksjonen som ble brukt her i landet, og hvor meget som ble avsatt til utlandet. Av Byrået ble da svart at et slikt spørsmål ikke ville være hensiktsmessig å ta med og i særdeleshet ikke i en førstegangsundersøkelse.

Der forelå også en uttalelse fra sosialkomiteen om at der i fabrikk tellingen burde innhentes opplysninger om bedriftssykdommer og dødelighetsprosent i forskjellige bedrifter. Byrået uttalte da at disse spørsmål ikke egnet seg for behandling i forbindelse med fabrikk tellingen. Dette måtte i tilfelle gjøres i spesialundersøkelser. Og forberedende undersøkelser av mortaliteten etter yrke hadde Byrået satt i gang.

Innsendelsen og revisjonen av oppgavene til fabrikk tellingen voldt etter hvert vansker. Nesten alle bedrifter måtte skrives til for å få oppgavene supplert og revidert. I Statistiske Meddelelser 1911 står det at der har vært rettet atskillige angrep på Byrået, vesentlig på grunn av fabrikk tellingen, bl.a. i en artikkel i Meddelelser fra Norsk Arbeidsgiverforening som pekte på uoverensstemmelser mellom fabrikk tellingen, Riksforsikringsanstaltens industristatistikk og fabrikkinspektørenes beretninger. Byrået gjorde rede for årsakene til disse uoverensstemmelser. Ørebladet hadde et skarpt angrep på Byrået på grunn av det arbeid fabrikk tellingen påla bedriftene. Et utdrag av Byråets svar på anken i Ørebladet er av interesse som eksempel på den motbør statistikken på den tid kunne møte:

"Statistikken - en landeplage for forretningsverdenen

I anledning av en artikkel med ovenstående overskrift i Ørebladet bemerkes:

1. at planen for fabrikk tellingen som artikkelen særlig omfatter, har vært forelagt og er blitt vedtatt av regjering og storting,
2. at de opplysninger som forlanges angående fabrikkdriften i Norge er av vesentlig mindre omfang enn dem som er forlangt ved tilsvarende undersøkelser for Danmark og andre lands vedkommende,

3. at skjemaet for arbeidslønninger i vedkommende stortingsproposisjon uttrykkelig er betegnet som en særdeles påkrevet, inngående spesialstatistikk over lønningsforholdene, og at det er avfattet i nær overensstemmelse med det av Norsk Arbeidsgiverforening oppstilte skjema,
4. at det her gjelder en undersøkelse som ikke skal gjøres hvert år, men er tenkt å skulle foregå med mellomrom på 10 eller 5 år.

Det er selvsagt, og det er også erkjent av de av arbeidsgivernes organisasjoner som Byrået konfererte med i anledning fabrikkstillingen, at en sådan telling vil være av særdeles stor betydning for industriens utvikling i vårt land. Norge har hittil ikke hatt noen produksjonsstatistikk - - -

Byrået vil gjøre sitt beste for at det arbeid de industri-drivende har lagt på utfyllingen av fabrikkstillingens skjemaer, skal komme industrien selv til nytte.

De vanskeligheter en her har møtt, kommer etter Byråets oppfatning av at det er første gang en så omfattende undersøkelse av våre industriforhold har vært satt i gang, mens der i andre land gjentagende ganger har vært utført liknende tellinger."

3) Håndverkstillingen. Den siste av de store ervervstillinger i denne periode var Håndverkstillingen 1910 som ble holdt samtidig med folketellingen og samordnet med den. Ved kgl.res. av 23/9 1910 ble det bestemt at der skulle holdes en håndverkstilling i forbindelse med den alminnelige folketelling samme år. Ved tellingen skulle der samles inn oppgaver for alle selvstendig arbeidende håndverkere og for håndverk drevet av selskaper.

Etter planen skulle fabrikk- og håndverkstillingen supplere hverandre slik at de tilsammen skulle gi et bilde av Norges fabrikk- og håndverksindustri. Grensen mellom tellingene ble trukket av fabrikktilsynsloven av 27. juni 1892 idet fabrikkstillingen skulle omfatte alle de bedrifter som stod under fabrikktilsyn i 1909. Derved fikk man en fast grense mellom de to tellinger, men samtidig ble en del bedrifter som i alminnelighet regnes for håndverksbedrifter, tatt med under fabrikkstillingen. Håndverkstillingen kom til å omfatte det håndverk som i 1909 ikke stod under fabrikktilsyn. Ellers bestod vanskeligheten i håndverkstillingen i å skille mellom håndverk og industri. Under håndverk ble først og fremst tatt med de livsstillinger som var underkastet håndverkslovgivningen. Under tellingen ble også tatt med håndverk drevet som bierverv hvis det hadde vært drevet i 3 måneder eller mer i 1910.

Ved tellingen ble samlet inn følgende oppgaver:

A. Hovedoppgaver

1. Alminnelige opplysninger om bedriftene (art, eiendomsforhold, inntekt, arbeidere, driftstid m.v.)
2. Personlige opplysninger for de selvstendig arbeidende håndverkere (fødselsår, fødested, foreldrenes livsstilling, utdanning m.v.)

B. Detaljerte oppgaver

1. Kraft- og arbeidsmaskiner
2. Produksjonens mengde og verdi
3. Arbeidstid og arbeidslønn.

De detaljerte oppgaver ble bare innhentet for de bedrifter som hadde brukt leiet arbeidshjelp eller mekanisk drivkraft i 1910.

Da oppgavene ble innsamlet i forbindelse med folketellingen, måtte man for å kontrollere om håndverkstillingen var fullstendig, gjennomgå folketellings skjemaene. For de håndverkere som var oppført i disse, men ikke hadde utfylt håndverksskjema, ble der forlangt supplerende opplysninger, og viste de seg å være selvstendig arbeidende, ble skjema forlangt utfylt. Det var et ikke ubetydelig antall skjemaer man fikk utfylt på denne måte. En kan derfor gå ut fra at tellingen er blitt forholdsvis fullstendig for de selvstendig arbeidende håndverkere.

For alle som vil studere håndverket i Norge, gir håndverkstillingen 1910 et meget verdifullt kunnskapsstoff.

Om utviklingen fra tidligere tider er her ikke tatt med særlige oppgaver, men her finnes opplysninger om de kilder hvor slike opplysninger finnes (folketellingene, folkemengdens bevegelse, femårsberetningene m.v.). Håndverkstillingens annet hefte - Inntekt, formue og produksjonsforhold gir imidlertid en temmelig fullstendig oversikt over håndverkets utvikling ifølge folketellingene og femårsberetningene og også tidligere oppgaver over håndverkernes inntektsforhold. Tredje hefte gir detaljerte opplysninger om arbeidstiden pr. uke og pr. dag sammenliknet med tidligere oppgaver (arbeiderkommisjonens) og samtidige oppgaver fra arbeiderne og arbeidsgiverne. Fjerde hefte gir oppgaver over arbeidslønninger. Dette skal en senere komme tilbake til.

j) Handelsstatistikk

Handelsstatistikken har sin egen historie. Den er av de eldste oppgaver vi har, men å få den bygget ut på en tilfredsstillende måte tok lang tid selv om dette ble inngående drøftet bl.a. allerede på det

første nordiske statistiske sjefsmøte i 1889. Behandlingen fortsatte på flere senere møter (bl.a. møtet angående felles nordisk handelsstatistikk i Kristiania i februar 1908). I 1897 foreslo direktør Kiær et nytt system, men han fikk ikke noen tilslutning da. I 1909 fikk man en viktig forbedring. Da gikk en over til å registrere importen etter innkjøpsland og eksporten etter det land til hvilket varene var blitt solgt, mens en før registrerte etter det land varene sist kom fra og det de ble sendt til¹⁾. Det var krefter innen næringslivet som pekte på hvor unøyaktig den gamle registreringen var, og at den gav et feilaktig bilde av vår utenrikshandels fordeling på land. Etter statistikkloven av 1907 hadde Byrået mulighet for å gjennomføre denne reformen. I 1910 foreslo direktør Kiær en fullstendig omlegging av handelsstatistikken, en sterkere sentralisering av bearbeidingen, overgang fra å bruke tollvesenets protokoller til enkeltoppgaver med verdiangivelser. Dette hadde man hjemmel til å kreve etter statistikkloven av 1907, men for at bearbeidingen skulle gå hurtig, måtte en gå over til full maskinell bearbeiding. Imidlertid gikk Byråets reformforslag ikke igjennom da. Det møtte adskillig motbør i stortinget selv om mange forstod betydningen av denne omlegging av handelsstatistikken, men de mente tiden ennå ikke var inne. Der kom også et tilbakeslag for maskinbearbeidingen. Det ble imidlertid vedtatt at det fra 1. januar 1913 skulle utgis en månedlig statistikk over vareomsetningen med utlandet.

k) Inntekt og formue

Som før nevnt har direktør Kiær nedlagt et betydelig arbeid i inntektsstatistikken. I håndverkstillingen 1910 er der oppgaver over håndverkernes inntekt og formue. I 1913 ble der så opptatt en inntektsstatistikk på grunnlag av likningsoppgavene i forbindelse med Riksskattestyret - Inntekt, formue og fordelingen av den kommunale skatt 1913-14 (1915).

1) St.Med. 1908, Reform av handelsstatistikken. Statsøkonomisk Tidsskrift 1910. A.N. Kiær: En reform i den norske handelsstatistikk.

1) Aksjeselskap, banker

Siden 1901 begynte man på grunnlag av handelsregistrene å offentliggjøre en statistikk i Meddelelser over nyanmeldte og opphørte aksjeselskaper. I 1910 ble der utgitt en utførlig utredning over aksjeselskap fra 1892 til 1906, og denne publikasjonen ble fortsatt i 1912 med en oversikt over utviklingen siden 1891. Senere er der gitt årlige korte oversikter i Meddelelser over nye og opphørte selskap og forandringer i bestående selskap.

Fra 1900 ble statistikken over aksjebankene grunnlagt på oppgaver som ble innsamlet ved hjelp av skjemaer utfylt av bankene selv. Tidligere var den bygget på bankenes regnskap. Den årlige sparebankstatistikk - som var overtatt av Byrådet i 1880 - fortsatte uforandret i denne periode.

m) Lønninger

Den eldste statistikk over arbeidslønninger er utdrag av femårsoversiktene. Den går delvis tilbake til 1850 og fortsetter til 1920. Den gjelder lønninger for tjenere og daglønninger i bygder og byer. Riksforsikringsanstaltens årlige industristatistikk inneholder fra 1895 summariske oppgaver over den gjennomsnittlige daglønn i de forskjellige industrigrupper. De viser utviklingen i arbeidslønningene fra år til år. Som nevnt ble spørsmålet om arbeidslønninger diskutert på det nordiske statistiske møte i Kristiania 1894. Kiær trakk da opp linjene for den framtidige oppbygging av lønns- og inntektsstatistikken.

Annet hefte av fabrikkteilingen 1909 inneholder oppgaver over den i industrien utbetalte samlede arbeidslønn, det samlede antall arbeidstimer, den utregnede gjennomsnittlige timefortjeneste. Her er særskilte oppgaver over formenn, voksne mannlige og kvinnelige arbeidere og unge arbeidere i de forskjellige industrier, over ansettelsens varighet og dens innflytelse på fortjenesten, over alder, sivilstand og fortjenesten i bedrifter av forskjellig størrelse, over akkordarbeid m.v. Kort sagt er her behandlet alle de punkter som i senere tiders statistikk er ansett for å være av betydning i lønnsundersøkelser. I sin avhandling Noen bemerkninger om alder, livsstilling og inntekt i Statsøkonomisk Tidsskrift 1915 bygger Gunnar Jahn vesentlig på fabrikk- og håndverktellingenes oppgaver. Men der er også med en del materiale fra inntekts- og formuesforhold etter skattelikningen 1911.

I håndverkstillingen 1910 er der i fjerde hefte oppgaver over arbeidslønninger for betjenter, håndverkssvenner, hjelpearbeidere og lærlinger og for kvinnelige arbeidere, for kjørere, bud og visergutter, lønninger i de forskjellige byer og landsdeler, alder og lønn, akkord og naturallønn og hjemmearbeid.

Bortsett fra betjenter i håndverkstillingen omfattet lønnsstatistikken ikke funksjonærer. I 1909 ble det imidlertid foretatt en meget omfattende undersøkelse over handelsfunksjonærenes lønningsforhold. Der ble i 1908 fra Den Underordnede Handelsstands Landsforbund rettet en henvendelse til Statistisk Sentralbyrå om å oppta en undersøkelse angående de underordnede handelsfunksjonærers kår, særlig deres lønnings- og arbeidsforhold. Byrået framsatte forslag om bevilling av de nødvendige midler for terminen 1909-1910. Forslaget ble opptatt av Handelsdepartementet og bifalt av Stortinget. Undersøkelsen omfattet 19 byer og et bymessig bebygget landdistrikt. Tellingen ble omfattet med stor interesse.

Funksjonærene ble fordelt etter forretningens art, etter kjønn og alder og etter når de begynte i arbeid som kontor- eller butikkfolk, etter utdanning og alder, fagalder og lønn, etter alder, stilling og lønn og fagutdanning og lønn. Det er også tatt med en rekke sosiale opplysninger bl.a. om familieforhold, forsørgelsesbyrde, boligforhold og ferie. Der ble også foretatt en sammenlikning med det materiale som var samlet inn for den parlamentariske arbeiderkommisjon i 90-årene. Dette ble bearbeidet på ny til bruk for en undersøkelse om når de underordnede handelsfunksjonærer gikk over til selvstendig handelsvirksomhet. Denne undersøkelse som ble ledet av Rygg, er en grundig sosial studie. I Statistiske Meddelelser 1912 finnes en sammenliknende studie om lønnsforholdene og arbeidstiden for handelsfunksjonærer i Norge, Sverige og Finland.

Om kvinners arbeids- og lønningsforhold er der som før nevnt, tatt med opplysninger i Ryggs undersøkelse (Sosialstatistikk IV) om arbeids- og lønningsforhold for syersker i Kristiania. Rygg undersøkte senere også lønns- og arbeidsforholdene i hjemmeindustrien i 1911 (i et skrift utgitt av Norsk Forening For Sosialt Arbeid).

Selv om den ikke er offisiell statistikk skal her nevnes den første undersøkelse for statsfunksjonærer - Statens tjenestemenn med høyere utdanning - Alders- og lønnsforhold - av Hartvig Nissen, trykt i Statsøkonomisk Tidsskrift 1908.

n) De første husholdningsundersøkelser og levrekostnadsberegninger

Tidligere er under spesialundersøkelsen Sosialstatistikk VIII nevnt betydningen av å undersøke forbruket i husholdningene. Her er tatt med 12 husholdningsregnskapsundersøkelser 1906-1907. Der er som nevnt fra ansvarlig hold pekt på betydningen av å undersøke hva det koster å leve.

En spesialundersøkelse over husholdningsregnskaper for 20 handelsfunksjonærer ble innsamlet for 1912 og offentliggjort i 1915.

Kristiania Kommunes Statistiske Kontor samlet og utarbeidet husholdningsundersøkelser for Kristiania, Bergen, Trondheim, Drammen, Kristiansand og Hamar for 1912-13. De omfattet 171 arbeider- og funksjonærfamilier. De første levrekostnadsindeksberegninger har denne undersøkelse som basis. For Oslo foreligger der prismateriale fra og med 1901 og levrekostnadsberegninger er ført tilbake til dette år, veidd etter husholdningsundersøkelsen 1912-13.

Som bilag til statistikken over jordbruk og fedrift 1911-15 som et ledd i arbeidet med å belyse forbruksforholdene i de forskjellige samfunnsklasser, har Byrådet foretatt en bearbeiding av 16 husholdningsregnskaper ført av gårdbrukere¹⁾. De regnskaper som her er benyttet, er utlånt fra Haakon Fives undersøkelser om jordbrukets driftsforhold, utgitt av Selskapet for Norges Vel. Regnskapene er ført for tidsrommet 1/4 1913 til 30/3 1914, og Byrådet har trukket ut de poster som gjaldt husholdningsforbruket. Regnskapene omfattet 10 Vestlandsgårder og 6 Østlandsgårder.

I denne sammenheng skal en nevne en avhandling av sekretær Einar Ruud i Månedsskrift for Socialstatistik 1911 om Vareprisenes bevegelse 1880-1910 - prisindeks for importpriser. Det er såvidt en vet den første prisindeksserie som er beregnet hos oss. Her finnes også en redegjøring for indeksberegninger i andre land og metodene for disse. Avhandlingen er kalt et forsøk på å beregne prisnivåets bevegelse på grunnlag av de priser på innførselsartikler som er benyttet i den offisielle handelsstatistikk²⁾. Priser ble innhentet årlig fra en rekke fabrikanter og grossister fra forskjellige deler av landet³⁾.

1) Det eneste som foreligger før, er bearbeiding av et enkelt gårdbrukerregnskap fra Vestlandet, utført av Storsteen og offentliggjort i Statsøkonomisk Tidsskrift 1915, men i tilknytning til dette er der mange verdifulle betraktninger om husholdningsundersøkelser i inn- og utland (altså driftsregnskapene).

2) For 1889-1908 samlet i tabell 15 i Norges Handel 1908.

3) For detaljprisenes vedkommende har professor Rygg i Dampkjøkkenets 50-årsberetning behandlet Priser og prisberegninger for en del av de av Dampkjøkkenet brukte varer.

o) Rettsstatistikk

Statistikken for 1892 ble som før nevnt utarbeidet etter en ny plan. Tidligere ble både tiltalte og domfelte personer lagt til grunn. Fra 1892 gir statistikken bare summariske oppgaver over tiltalte personer (domfelte og dem som ble frifunnet), men statistikken over dem som fikk fellende dom, ble mer detaljert enn før.

Kriminalstatistikken ble etter den nye straffelov som trådte i kraft i 1902, omlagt i forskjellige retninger. Fra 1905 er de statistiske tabeller forandret i overensstemmelse med lovens system, og fra dette år bringer denne statistikk også oppgaver over de betinget straffelte. I statistikken for 1905 og 1906 er der et særskilt tillegg om betingede domfellelser i årene 1903 og 1904 og en sammenlikning mellom den nye og den eldre straffelovs klassifikasjon av forbrytelser. Det omfang statistikken fikk ved omleggingen i 1902 og utvidelsen i 1905, beholdt den helt til 1923. I statistikken for 1923 og -24 er der en hovedoversikt for 1905-1924 og til dels lenger tilbake. Denne publikasjon skal bli behandlet senere.

Statistikken over forsømte barn er fra 1900 utarbeidet av Kirke- og undervisningsdepartementet. I den første publikasjon 1900-1903 - Vergerådsstatistikken - er gjort rede for Loven om forsømte barns behandling og dens virkekrets - av 6/6 1896. Statistikken er fra 1918 overtatt av Byrådet. I 1917 utkom som offisiell statistikk en spesialstudie - Forsømte og forbryterske barn i Norge - av Hartvig Nissen. Den var utarbeidet for den departementale barnevernskomite. Etter den kan en følge vergerådenes virksomhet fra begynnelsen og til 1913. Her er også et særskilt avsnitt om domfelte barn fra 1901 til 1912. For dem som vil studere virkningen av den nye lovgivning på dette område, er denne undersøkelse en viktig kilde.

p) Kommunalstatistikk

Statistikken over Norges kommunale finanser er før omtalt. Den er meget gammel og har siden 1875 vært utgitt årlig. Den inneholder også oppgaver over kommunenes gjeld. Siden 1884 har Statistisk Sentralbyrå utarbeidet en oversikt over skattelikningen. Den ble lenge bare trykt i Statistiske Meddelelser, og først i den senere tid er den trykt som egen publikasjon.

Statistikken over statens finanser ble først senere overtatt av Byrådet.

q) Valgstatistikk

Valgstatistikken ble som før nevnt overtatt av Byrået i 1895. Den ble fra 1906 utarbeidet av Stortingets kontor. Statistikken over Valgthingene og Valgmandstthingene for 1900 og 1903 er som de foregående, utarbeidet av Utheim. I publikasjonen for 1900 er gjort rede for lovforandringene i 1899 og 1900 og virkningene av disse på statistikken. I det hele er det nødvendig å nøye følge lovforandringene hvis man vil studere utviklingen på dette område.

Statistikken over kommunevalgene begynner i 1907 og er siden utgitt av Byrået for hvert valg.

For Stortinget i 1907 forelå et forslag om kommunal stemmerett for kvinner etter de samme stemmerettsregler som for menn. Dette ble besluttet ikke tatt under behandling av årets Odelsting. Det var forutsetningen for denne beslutning at der til det følgende Storting skulle skaffes en fullstendig statistikk vedkommende kommunevalgene i 1907, om mulig supplert med opplysninger om valgene i 1904. Dette arbeid ble overtatt av Byrået. Skjemaer ble sendt til valgstyrenes formenn før den for valgene bestemte tid.

Der var ikke tidligere utgitt noen offisiell statistikk over de kommunale valg. Men for valgene i 1901 og delvis i 1898 har Tallak Lindstøl utarbeidet en inngående statistikk trykt som bilag nr. 9 til formannskapslovkomiteens innstilling. En del av dette materiale er til sammenlikning tatt inn i statistikken for 1907. Statistikken gir stemmeberettigede, avgitte stemmer og valgte representanter, menn og kvinner. (I 1907 10 856 menn og 20 kvinner på landet, i byene 1 858 menn og 122 kvinner).

Oppgaver over suspenderte, vesentlig på grunn av fattigunderstøttelse, har vi for årene 1901, 1907, 1910 og 1913. I 1916 gikk antallet av suspenderte ned på grunn av grunnlovsbestemmelse av 19/5 1916 fordi understøttelse til opphold under sykdom eller arbeidsledighet og understøttelse til uføre og gamle ikke skulle føre til suspensjon. I 1919 ble grunnlovens § 52 d, om suspensjon på grunn av fattigunderstøttelse, opphevet.